

Antiquariaat

Het Bisschopshof

**Oude boeken
Prenten
en Kaarten**

J.W. Kervezee

Lichte Gaard 1
3511 KT Utrecht
Tel. 030-2314093

Nederlandse stads- en dorpsgezichten.
Kaarten en plattegronden.
Plaatsbeschrijvingen en atlassen.
Geïllustreerde boeken.

MERCATOR

**Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342**

Catalogus op aanvraag.

CAERT-THRESOOR

Inhoud 16e jaargang 1997, nr. 3

Marc Hameleers

**De muurkaart op het huis van 'de bakker
op de hoek' met de weg naar het
Amsterdamse kledingmagazijn Oostmeijer** 61

H.A.M. van der Heijden

**Het oudste kaartje van het Hertogdom
Brabant?** 67

Anton Berkhemer

**De Spaanse Atlas Mayor van Blaeu:
nieuwe gegevens** 71

Varia Cartographica 78

Besprekingen 79

Nieuwe Literatuur en Facsimile-uitgaven 82

Redactie

Dr. Henk Deys, Drs. Marco van Egmond,
Drs. Marc Hameleers, René Haubourdin,
Dr. Peter van der Krogt, Dr. Wim Ligtendag,
Drs. Lida Ruitinga, Han Voogt, Drs. Jan Werner

Internet

Caert-Thresoor pagina:
<http://kartoserver.frw.ruu.nl/html/staff/krogt/ct.htm>

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht,
FRW-Vakgr. Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het secretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 32,50 per jaar
(vier nummers), buitenland f 55,-. Losse nummers f 12,50.
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestel-
lingen van losse nummers aan: Caert-Thresoor, Postbus 68,
2400 AB Alphen aan den Rijn, telefoon 0172-444667,
Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts
geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Hele pagina per nummer f 110,-
Halve pagina per nummer f 80,-
1/4 pagina per nummer f 55,-
Bij plaatsing in één jaargang (4 nummers): wisselende
tekst 10% korting.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Vierhonderd jaar geleden werd Henricus Hondius geboren, zoon van Jodocus
Hondius I. Samen met zijn zwager Johannes Janssonius verzorgde hij vanaf
1623 de uitgaven van de Atlas van Gerard Mercator. De afgebeelde kaart van
Europa uit 1631 is opgedragen aan Lodewijk XIII van Frankrijk. Hij verschijnt
voor het eerst in de Franse uitgave van de Atlas en in de *L'Appendice de l'Atlas*,
beide uitgegeven door Henricus Hondius in 1633. Henricus overleed in 1651
(Foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

De muurkaart op het huis van 'de bakker op de hoek' met de weg naar het Amsterdamse kledingmagazijn Oostmeijer

Een foto, waarschijnlijk uit 1885, van een pand op de hoek van de Utrechtsestraat en de Keizersgracht in Amsterdam toont een muurkaart. Met een stippellijn staat de weg van de Utrechtsestraat, via het Rembrandtsplein, naar het Kledingmagazijn Oostmeijer in de Kalverstraat ingetekend. Deze muurkaart is behalve een routekaart ook een vroege, kartografische advertentie. Het lijkt, voor zover bekend, de oudste muurkaart in Nederland te zijn die met een dergelijk doel gemaakt werd.

1. Foto van het pand op de hoek van de Utrechtsestraat (nr. 61) en de Keizersgracht waarop de muurkaart aangebracht is / foto-graaf onbekend. - [met zekerheid vervaardigd tussen 1882 en 1887, waarschijnlijk in 1885] (foto in particulier bezit).

Inleiding

Over het gebruik van kartografie in de muurreclame is niet veel bekend. Foto's van 'kartografie op straat' worden zo nu en dan in het *Kartografisch Tijdschrift* gepubliceerd¹, maar de daar afgebeelde onderwerpen blijken veeleer bedoeld te zijn als decoratieve of kunst-

zinnige uitingen, dan als functioneel bedoelde kartografie. Het zijn bovendien allemaal foto's van vrij recent vervaardigde kartografische uitingen. Dit artikel behandelt geen moderne muurreclames, noch kunstzinnig of decoratief bedoelde kartografische muurschilderingen. Het is veeleer een signalering van wat, voor zover bekend, wel eens de oudste bewaarde afbeelding in Nederland zou kunnen zijn van een functioneel bedoelde routekaart, aangebracht op een buitenmuur. De afbeelding zelf bestaat niet meer, wel bestaat er nog een foto waarop deze 'muurkaart' afgebeeld staat.

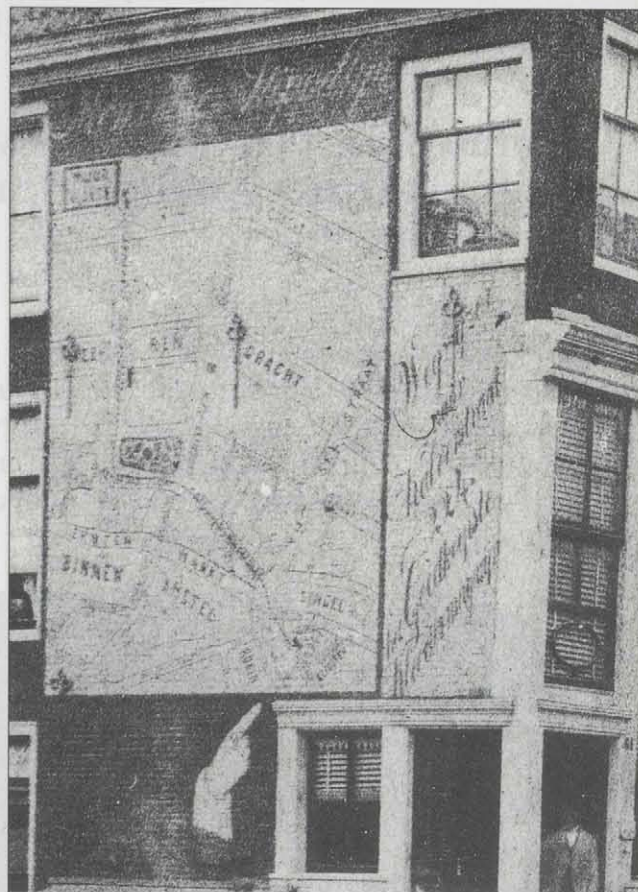
Drs. M.M.Th.L. Hameleers is conservator kartografie bij het Gemeentearchief Amsterdam.

Het huis met de muurkaart

De muurkaart die hier centraal staat werd aangebracht tegen de buitenmuur van een Amsterdamse bakkerij, annex bakkerswinkel op de hoek van de Keizersgracht en de Utrechtsestraat. Tegenwoordig heeft dit pand het adres Utrechtsestraat 61. Nu, in 1997, wordt er nog steeds brood verkocht. De geschiedenis van het pand wordt in het boekje *De bakker op de hoek* (1992)² beschreven. Hierin lezen we dat het oudst bewaarde document betreffende dit huis uit 1668 stamt. De muurkaart is niet zo oud en werd vóór 1887 op de muur aangebracht. Het jaar 1887 is als bovengrens voor zowel foto (zie afbeelding 1) als kaartbeeld (zie afbeeldingen 2 en 3) absoluut. In dat jaar werd het pand verbouwd, waarbij het raam op de tweede verdieping, ongeveer anderhalve meter naar links verplaatst werd. Als de kaart gehandhaafd zou zijn, zou het raam vanaf dat moment midden in het kaartbeeld zitten.³ Bij de verbouw zijn twee kleine gevelstenen geplaatst. Deze zitten nu nog in de voorgevel. De linkse steen toont het woord 'Anno', de rechtse het jaar '1887'.⁴ De conclusie moet dan ook zijn dat de kaart uiterlijk in dat jaar van de muur verdwenen is. Als uiterste ondergrens voor de foto (niet het kaartbeeld) kunnen we het jaar 1882 aanhouden. In dat jaar werd het tweede pand naast het huis met de muurkaart (adres: Utrechtsestraat 65) verbouwd volgens een bouwtekening die bewaard gebleven is. Die bouwtekening is gedateerd 30 maart 1882.⁵ Met andere woorden, de foto (afbeelding 1) toont het pand Utrechtsestraat 65 in de situatie van na de verbouwing zoals die op de tekening uit 1882 voorgesteld wordt. Er is echter een aanwijzing die de datering van de foto nog preciezer stelt. De eigenaar van de originele foto maakte mij erop attent dat zijn moeder meer dan een eeuw geleden op de achterzijde schreef: 'Utrechtsestraat hoek Keizersgracht in 1885'. Hoewel een dergelijke vermelding wetenschappelijk niet 'hard' is, sluiten deze woorden op de foto goed aan bij de dateringen van de twee eerder genoemde bouwtekeningen uit 1882 (Utrechtsestraat 65) en 1887 (Utrechtsestraat 61). Het is dus aannemelijk om het jaar van vervaardiging van de foto te stellen op 1885. Wil je helemaal zeker zijn, dan werd de foto gemaakt tussen 1882 en 1887. De fotograaf van het huis met de muurkaart is overigens niet bekend. De ondergrens van de datering van de foto zegt echter nog niets over de ondergrens van de datering van het kaartbeeld. Die moet, zoals hierna zal blijken, nog wat verder verlaagd worden.

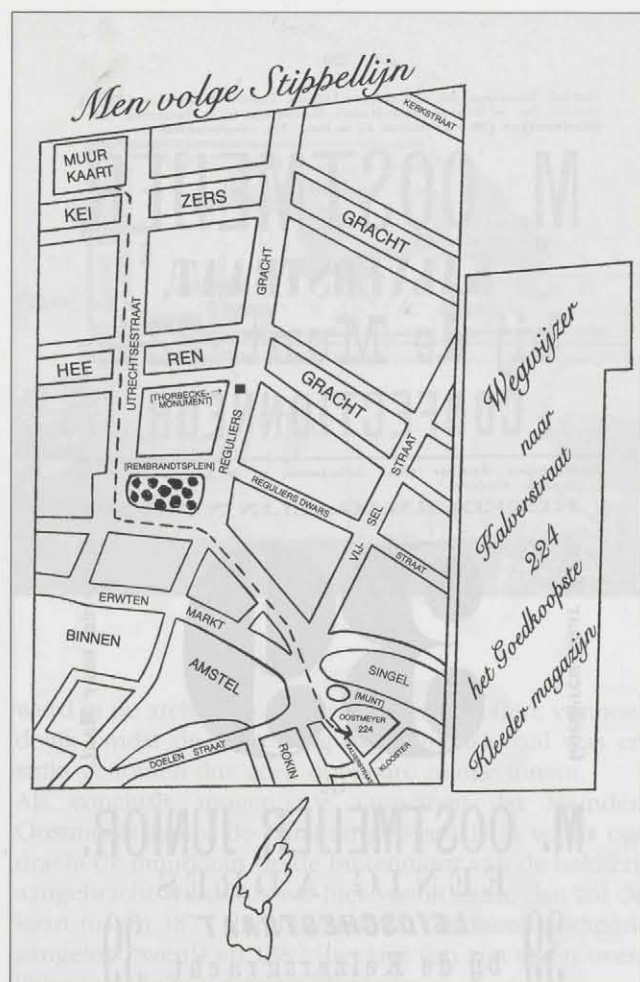
Het kaartbeeld op de muur

Helaas is het kaartbeeld van de afgebeelde muurkaart op de foto niet goed leesbaar. Hier komt bij dat het eerder genoemde boekje *De bakker op de hoek* mij op een, zo bleek bij nader onderzoek, onjuist spoor zette. We lezen daar dat 'het stukje plattegrond de naaste omgeving van het huis af zou beelden waarop kennelijk aangeduid was waar, tijdens de verbouwing [van het pand in 1887 - MH], de winkel [de bakkerij - MH] tijdelijk gevestigd zou zijn'.⁶ Dit is niet juist. De muurkaart blijkt niets te maken gehad te hebben met de tijdelijke locatie van de bakkerswinkel gedurende de verbouwing. Dit kan geconcludeerd worden na reconstructie van het

2. De muurkaart met de route van de locatie van de muurkaart (boek *Utrechtsestraat/ Keizersgracht*) naar het Kledingmagazijn Oostmeijer (Kalverstraat 224). Uitvergroot detail van afbeelding 1 (Collectie THA, Gemeentearchief Amsterdam).

kaartbeeld en van enkele woorden die in en rond het kaartbeeld staan (zie afbeelding 3). De muurkaart toont middels een ingetekende stippellijn de route van de locatie Utrechtsestraat 61, hoek Keizersgracht, naar Kalverstraat 224. Boven het kaartbeeld en direct onder de dakrand wordt de kaartlezer door middel van in het wit geschilderde, maar op de foto vrijwel onleesbare woorden, aangespoord deze route te volgen. Na discussie met collega's mogen wij concluderen dat er 'Men volg de stippellijn' gestaan moet hebben. In het kaartbeeld blijkt verder dat de bakkerij op de muurkaart in de uiterste linkerbovenhoek staat (de kaart is dus op het zuiden georiënteerd). In het ingetekende rechthoekje staat, zo kan geconcludeerd worden, het woord 'muur | kaart'. Rechts van de kaart en onder het rechter raam op de tweede verdieping zijn vaag ook enkele woorden zichtbaar. Er blijkt, diagonaal geschreven, de tekst 'Wegwijzer | naar | Kalverstraat | 224, | het Goedkoopste | Kleedermagazijn' te staan. Dit wordt bevestigd door Amsterdamse adresboeken uit het laatste kwart van de negentiende eeuw. Op het adres Kalverstraat 224 is van 1848 tot 1889 een kledingbedrijf gevestigd geweest, dat gerund werd door de familie Oostmeijer. In de Leidschestrade 39 dreven zij een tweede kledingzaak. Tot 1873 werd de scepter gezwaaid door ene Meindert Oostmeijer senior (*1823-1873†). Van jongs af aan heeft hij zijn zoon Meindert junior (*1853-

3. Reconstructie van de oorspronkelijke muurkaart (n.b. woorden tussen vierkante bakken worden niet in het kaartbeeld genoemd; inhoudelijke reconstructie kaartbeeld Marc Hameleers, presentatie Ingrid Janssen).

1882†) bij de zaak betrokken. De echtgenote van vader Oostmeijer was Elisabetha Frederica Brouwer (*1825-1883†). Het pand Kalverstraat 224 blijkt volgens de kadastrale archieven ook van 1852 tot 1884 (dit is een jaar ná haar overlijden) op haar naam gestaan te hebben. Het lijkt er echter niet op dat zij de leiding in de zaak gehad heeft. Na haar overlijden op 10 april 1883 wordt het pand in 1884 kadastraal overgeschreven op naam van 'De firma Oostmeijer'.⁷ Naar wie daarachter schuilgingen werd geen nader onderzoek verricht.

De foto biedt niet veel aanknopingspunten met betrekking tot de datering van het kaartbeeld. Hij geeft een vrij vaag beeld en de detaillering is verre van optimaal. Toch kan er wel iets over gezegd worden. De kaart beeldt het Rembrandtplein af. Dit plein toont een parkinrichting waarbij zelfs de perken ingetekend staan. Nu blijkt het beeld van Rembrandt in 1876 op het Rembrandtplein geplaatst te zijn. Het park eromheen werd vervolgens in 1877 ingericht (daarvoor was het een open plein). Een en ander wordt nog versterkt door de intekening op de muurkaart van het monument ter nagedachtenis aan Thorbecke (geplaatst in 1876). Het donkere puntsymbooltje dat dit voor moet stellen zien we recht boven het Rembrandtplein aan de Reguliersgracht ter hoogte van de Herengracht. Uit de

4. Het gebied afgebeeld op de muurkaart en directe omgeving (detail van blad 8 van de Kaart van Amsterdam / Bewerkt door het 1e Hoofdbureau der Afdeeling Publieke Werken ; H.J. Scheltema. - Schaal 1:3.750. - Amsterdam : Ingevolge de Opdracht van Burgemeester en Wethouders d.d. 13 oktober 1896, [gedrukt in] 1900 (Collectie THA, Gemeentearchief Amsterdam). - Dit kaartgedeelte is in tegenstelling tot de op het zuiden gerichte muurkaart op het noorden georiënteerd.

intekening van de perken op het Rembrandtplein mogen we concluderen dat de kaart als ondergrens het jaar 1877 heeft. Al eerder werd als uiterste bovengrens het jaar 1885 vastgesteld. Het meest waarschijnlijk is het echter om het kaartbeeld tussen 1877 en 1882 te dateren.

Waarschijnlijk was Meindert Oostmeijer jr. de opdrachtgever van de muurkaart

Het is niet met honderd procent zekerheid vast te stellen wie het initiatief nam om de kaart op de muur aan te brengen. Waarschijnlijk is het echter Meindert Oostmeijer Jr. geweest. Deze toekenning vraagt om nadere toelichting. De familie Oostmeijer had twee kleidingzaken. De eerste op het adres Kalverstraat 224, de tweede zaak 'In Gemaakte Kleederen'⁸ had als adres Leidschestrade 39. Na de dood van zijn vader in 1873 neemt Meindert junior de scepter over. Het heeft er alle schijn van dat Meindert Oostmeijer junior innoverend, maar tegelijkertijd knap eigennuttig was. Dit valt onder andere op te maken uit de wijze waarop hij zich in de al eerder genoemde adresboeken presenteert. Hij adverteert hierin op een agressieve, in die tijd nog niet veel voorkomende wijze. Hij doet in de advertenties (zie afbeelding 5) voorkomen alsof de twee zaken gescheiden opereren, maar het staat vast dat hij na 1873 directeur van beide bedrijven was. Een ander, wat meer

bekend verhaal waarin Meindert junior een hoofdrol speelde, is de geschiedenis ingegaan als het verhaal van 'De muur van Oostmeijer'.⁹ De nog slechts 23 jaar oude Oostmeijer had de eigenaar van het buitenste van een rijtje huizen aan het Muntplein, dat van gemeentewege op de nominatie stond gesloopt te worden, betaald voor de mogelijkheid een advertentie voor zijn zaak aan te brengen op de buitenmuur. De sloop diende te gebeuren om de verkeersveiligheid te verbeteren en een nieuw stuk rails voor de paardentram aan te leggen. Toen het moment van sloop (1876) naderde, hield junior vast aan zijn contract en stond erop dat het stuk muur waarop zijn advertentie stond niet afgebroken werd. Oostmeijer bleek formeel het recht aan zijn kant te hebben staan en zijn advertentie hoefde niet gesloopt te worden. Het resterende stukje muur (zie afbeelding 6) bleef tot hilariteit van velen in binnen- en buitenland ongeveer een jaar flink in de weg staan en de gemeentelijke plannen tot verbetering van de verkeersveiligheid en de aanleg van een nieuw stuk rails voor de paardentram konden vanwege het gebrek aan toegankelijkheid van de kant van Oostmeijer niet uitgevoerd worden. Dit gebeurde pas nadat een groep dronken studenten van het medisch dispuut 'Mavors Medicator' de muur van Oostmeijer in de nacht van 17 op 18 oktober 1877 aan gruzelementen sloeg. Bij vergelijking van afbeelding 2 en 6 is te zien dat beide advertenties hetzelfde 'handje' gebruiken ter aanwijzing van de richting naar, respectievelijk de locatie van de zaak in de Kalverstraat.

Als we het jaar van aanleg van het Rembrandtpark (1877) combineren met het sterfjaar van vader Oostmeijer (1873) dan is onmiddellijk duidelijk dat die niet verantwoordelijk gesteld kan worden voor het aanbrengen van de muurkaart. Het lijkt bovendien niet erg waarschijnlijk dat zijn moeder het gedaan heeft in het jaar dat zij haar zoon overleefde (23 maart 1882 - 10 april 1883), al kan dit niet helemaal uitgesloten worden. Het pand Kalverstraat 224 stond weliswaar op haar naam, maar in de archieven treffen we nergens blijken van een actieve betrokkenheid met de zaak aan. Dit in tegenstelling tot vader en zoon Oostmeijer die in de jaren vóór 1882 (de dood van Meindert junior) het gemeentelijk apparaat bestookten met tientallen verzoeken om vergunningen, beroepschriften tegen te hoog gevonden belastingaanslagen, enz. Het ligt meer voor de hand dat de zaak met het overlijden van Meindert Oostmeijer junior in een steeds verdergaande neerwaartse spiraal terecht kwam. Feit is dat de zaak in 1889 verkocht werd aan ene Johan Gerhard Schuurman, Winkelier te Rotterdam die zich vanaf 1889 in Amsterdam afficheert als eigenaar van de 'Oudste & Soliedste Confectiemagazijnen'.¹⁰

Uit het bovenstaande blijkt dus dat Oostmeijer junior op minstens twee plaatsen in de stad middels muurreclame adverteerde. Het ligt voor de hand dat hij, overeenkomstig het contract dat hij had met betrekking tot de advertentie op het huis aan het Muntplein, ook een contract had om de muurkaart op de buitenmuur van de bakkerij aan te mogen brengen. Je zou je ook kunnen voorstellen dat hiervoor een vergunning bij de gemeente aangevraagd diende te worden. Bij het onderzoek voor dit artikel werd hierover echter niets gevonden. Vermoedelijk diende Oostmeijer voor de

330

Oost-Ind. Maatschappij van Administr. en Lijfrente, Damstr., Passage Wijnand Fockink.
Oost-Ind. Zee- en Brand-Assurantie-Maatsch. Heerengracht bij de Hartenstraat, 248.
Oostmeijer (M.) Kalverstraat bij de Munt, 224. Confectionneur.

M. OOSTMEIJER,
KALVERSTRAAT,
bij de Munt, 224.
CONFECTIONNEUR.

Oostmeijer Junior (M.) Leidschestr. bij de Keizersgracht, 39. In
Gemaakte Kleederen.

KLEEDERMAGAZIJN NUMERO

Goederen naar Maat.

39

Goederen naar Maat.

M. OOSTMEIJER JUNIOR.
EENIG ADRES
39 LEIDSCHESTRAAT 39
bij de Keizersgracht.

331

BEMERKING.

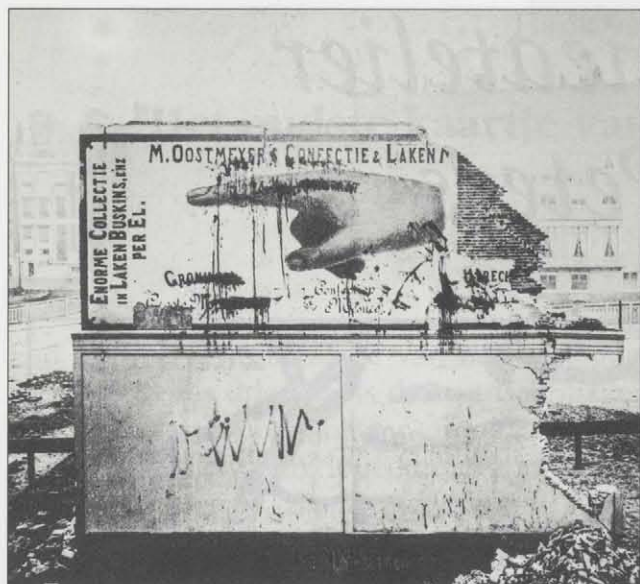
Elk artikel (herkomstig van het Kleedermagazijn
Numero 39) hetwelk niet voldoet, zal, mits onbe-
schadigd en de reclame binnen zeven dagen geschie-
dende, onmiddellijk terug betaald of geruild worden,
overeenkomstig de smaak des koopers.

M. Oostmeijer Junior.

Oostmeijer (W.) N.Z. Voorburgwal bij de Roskamsteeg, 326, Onderwijzer.
Oostrum (J. van) Korte Amstelstraat, 10, Onderwijzer.

5. Kopie van blz. 330 en een deel van blz. 331 uit het
Algemeen Adresboek der Stad Amsterdam voor de jaren
1876-1877 met de advertenties van de kledingwinkels van
Meindert Oostmeijer junior in de Leidschestr. 39 en
Kalverstraat 224 (Afdeling Archieven, Gemeentearchief
Amsterdam).

muurkaart (overeenkomstig Beyerman's¹¹ vermelding
in het artikel over de 'muur van Oostmeijer', 1977) te
betalen aan de eigenaar van het pand en niet aan de ge-
meente Amsterdam. Ook is nagegaan of Oostmeijer in
verband met zijn muurkaart mogelijkerwijs 'precario-
plichtig' was (precario was een heffing van de gemeen-
te indien burgers gebruik maakten van de openbare
ruimte. Een caféhouder was bijvoorbeeld precario ver-
schuldigd als hij een uithangbord met de naam van zijn
café zowel boven zijn voordeur als het wegdek hing).
Een precarioheffing met betrekking tot de muurkaart

werd in de archieven echter niet aangetroffen, vermoedelijk omdat de afbeelding tweedimensionaal was en strikt genomen dus geen openbare ruimte innam. Als conclusie mogen we aannemen dat Meindert Oostmeijer junior de persoon geweest is in wiens opdracht de muurkaart op de buitenmuur van de bakkerij aangebracht werd. Als we hier vanuit gaan, dan zal de kaart tussen 1877 (het moment dat het Rembrandtpark aangelegd werd) en 1882 (het jaar van zijn eigen overlijden) op de muur geschilderd zijn.

Slot

Uit de wetenswaardigheden omtrent de persoon van Oostmeijer junior (de wijze van adverteren in de adresboeken, de muur die niet afgebroken mocht worden en het aanbrengen van de muurkaart) mag geconcludeerd worden dat hij een eigenzinnig koopman en confectie-ner geweest moet zijn. Hoewel in dit artikel niet aangetoond kan worden dat Oostmeijer de eerste was die een functionele muurkaart in advertentievorm liet maken, blijken er in de Nederlandse historisch-kartografische literatuur geen oudere reclameachtige muurkaarten genoemd te worden. Zolang die niet opduiken, zijn alle laat-19de- en 20ste-eeuwse muurkaarten van dat type dus een navolging van het idee van Meindert Oostmeijer junior.

NOTEN

Met dank aan Anneke van Veen die mij attent maakte op het bestaan van de foto van de bakkerij met de muurschildering. Ook dank ik Mr. W. van der Kroft uit Venlo die mij toestemming gaf de foto van het huis met de muurkaart te publiceren, Henk Grootveld, archivaris van Amstelveen, voor het opzoeken van het sterfjaar van Meindert Oostmeijer jr., Erik Schmitz en Bert Gerlagh voor hun inspanningen samen met mij het kaartbeeld te reconstrueren en Ed van der Goot voor de hulp bij het onderzoek in de archieven van het Amsterdamse Gemeentekadaster en van Publieke Werken van Amsterdam. Als laatste moet ik Ingrid Janssen bedanken voor de hulp bij het technisch verwerken van de reconstructie van de muurkaart.

6. De 'muur van Oostmeijer': vergelijk het 'handje' dat ook op afbeelding 1 voorkomt (Collectie THA, Gemeentearchief Amsterdam).

1. *Kartografisch Tijdschrift* jaargangen sedert 1992. Zie ook voor het gebruik van kartografie in de hedendaagse reclame: Snabilié (1995).
2. Zie: Van der Kroft (1992).
3. Tekening van de voorgevel van het pand betreffende deze verbouwing in 1887. In: Gemeentearchief Amsterdam, Historisch-Topografische Atlas: Archief 5221 (Bouw- & Woningtoezicht), dossier 4583; 35 mm filmdatkaart 6198.
4. Logischerwijs zijn deze twee gevelstenen niet zichtbaar op de afgebeelde foto, die dateert immers van vóór de verbouwing.
5. Ibidem noot 3, dossier 1890, 35 mm filmdatkaart 2853.
6. Van der Kroft (1992), blz. 18 en 33.
7. Gemeentearchief Amsterdam: Kadaster (archief 5358, inv.nr. 201, artikel 5346 en inv.nr. 180, inv.nr. 180, artikel 10400).
8. Zie afbeelding 5, herkomst: *Algemeen Adresboek der stad Amsterdam voor de jaren 1876-1877* [...].
9. Zie: *Tram en stadsontwikkeling* (1958), blz. 39 en 40; Beyerman (1977).
10. Prent bewaard in de collectie van de Topografisch-Historische atlas van het Gemeentearchief Amsterdam; Collectie Tekeningen en Prenten, wijk 4: Kalverstraat 224.
11. Zie: Beyerman (1977), blz. 295, kolom 2.

LITERATUUR

Algemeen Adresboek der stad Amsterdam voor de jaren 1876-1877 (...). Amsterdam, [1876].

Beyerman, J.J., De Muur van Oostmeijer : 1877 - 17/18 oktober - 1977. In: *Ons Amsterdam* 29(oktober 1977)10, blz. 295-296.

De kaart op straat. Rubriek in: *Kartografisch Tijdschrift*. - Sedert 1992. - De rubriek wordt onregelmatig in het *Kartografisch Tijdschrift* gepubliceerd.

Freese, F.H., *Tram en stadsontwikkeling (I)*. - In: *Ons Amsterdam* 10(1958)2, blz. 34-42.

Kroft, W. van der., *De bakker op de boek : Beschrijving van de geschiedenis van het huis Utrechtsestraat 61, hoek Keizersgracht*. Amsterdam/Venlo, 1992.

Snabilié, C., Kartografie in de reclame. - In: *Kartografisch Tijdschrift* 21(1995)2, p. 33-40.

SUMMARY

The wall map painted on the house of 'the bakery at the corner' with a route to the Oostmeijer clothing shop

For several years before 1887 a map of a part of Amsterdam could be seen on the outer wall of a bakery at the corner of the Utrechtsestraat and the Keizersgracht. The map showed a route from the bakery to the shop of Meindert Oostmeijer junior, a ready-made tailor, in the Kalverstraat. The wall map described here is the oldest known 'advertising map' in the Netherlands.

Restauratieatelier Paul Peters

Restaureren en conserveren van:
Prenten en Grafiek
Atlassen
Globes

Drukken: Het facsimileren van oude kaarten

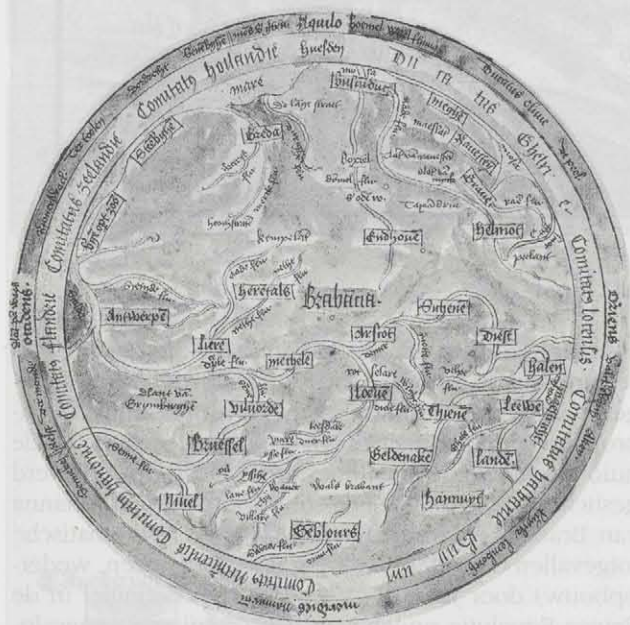
Weverweg 9
6961 KM

Eerbeek

Tel. 0313 - 654466

Het oudste kaartje van het Hertogdom Brabant?

Een oud handschriftkaartje van het Hertogdom Brabant wordt aan een nader onderzoek onderworpen. Reeds driemaal is dit handschriftkaartje (zie afbeelding 1) in de literatuur afgebeeld, vrijwel zonder enig commentaar.¹ In de kring der historisch-kartografisch geïnteresseerden is het blijkbaar nooit opgevallen, in ieder geval nooit nader bekeken en beschreven. Het is echter niet alleen één van de oudste, zo niet het alleroudste kaartje van het Hertogdom, het is ook in verscheidene opzichten belangrijk en waardevol.

1. Het Hertogdom Brabant, handschriftkaartje, circa 1536/1537, diameter 14 centimeter; handschrift 2088-2098, Koninklijke Bibliotheek, Brussel.

Inhoud

Het is een rond, op papier getekend en met frisse groene en beige waterverf gehooft kaartje. De diameter van het geheel is 14 centimeter. Het kaartje is op het noorden georiënteerd, en de schaal is nauwelijks te bepalen. In vergelijking met de kaartjes in de *Epitome*-edities van Galle en Ortelius van ongeveer gelijke grootte is een schaal van circa 1.833.000 aanvaardbaar.

In de buitenste rand staan vier windrichtingen in het

Mr. dr. H.A.M. van der Heijden. Leids jurist, gewezen boekuitgever, amateur-beoefenaar van de historische kartografie, speciaal van de vroege Nederlanden en liefhebber van de beeldende kunst, promoveerde in 1996 te Leuven op een proefschrift over de kaarten van de XVII Provinciën.

Latijn: 'Aquila' (minder gebruikelijk), 'Oriens', 'meridies' en 'occidens'. Voorts (met de klok mee) een aantal namen van plaatsen, rivieren en gewesten die de grenzen van Brabant raken: 'Boemel', 'Wael fluvius', 'Ducatus Cluie', 'De peel', 'Valkeborg', 'Aken', 'Luyck', 'Lemborch', 'Namurcum', 'Sennephe', 'Aelst', 'Dermonde', 'tlant van Waes', 'Reimerswael', 'Ter toolen', 'Dordrecht', 'Seueberghe', 'Mons St Gertru' (Geertuidenberg).

In de binnenste ring: 'Huesden', 'Ducatus gelrie', 'Comitatus lorensis' (Lotharingen), 'Comitatus Hasbanie', 'Huijum', 'Comitatus Namensis', 'Comitatus hanonie', 'Comitatus flandrie', 'Comitatus zeelandie', 'Comitatus hollandie'.

In het kaartje zelf staat 'Brabantia' op een lichtbruine ondergrond centraal en verder een groot aantal in prachtig schrift geschreven namen van plaatsen, rivieren en landschappen zoals 'De lange straet', 'maeslant', 'tlant van Rauesthein', 'tlant van cuyck', 'Wael brabant' en 'tlant van grymberghe'. Boven Breda is een stuk zee zichtbaar met 'Mare'. Het is duidelijk dat de tekenaar het gehele hertogdom heeft willen afbeelden, want het kaartje strekt zich uit van 's-Hertogenbosch tot Gembloers en van De Peel tot Antwerpen. Bovendien zal hierna uit de oorsprong van het kaartje blijken, dat het wel degelijk om het Hertogdom gaat.

De landmeting van Jacob van Deventer 'naar de conste der geometrie', die plaatsvond in dezelfde jaren waarin het kaartje ontstond, is kennelijk aan de tekenaar voorbij gegaan. De ligging van de plaatsen ten opzichte van elkaar is verre van correct en de loop van de rivieren is willekeurig en grillig. Het getuigt echter van een grote geografische kennis en is een staaltje van compositie, teken-, schilder- en schrijfkunst.

Het is waarschijnlijk het oudste kaartje van Brabant dat wij kennen; in ieder geval is het ouder dan het primitieve houtsnede-kaartje dat Sebastian Münster in 1544 in zijn *Cosmographie* opnam (zie afbeelding 2), dat met het hier besproken kaartje in het geheel geen gelijkenis vertoont. Het is ook ouder dan het Rijnkaartje dat Münster in zijn Ptolemaeus-editie van 1540 afdruckte (zie afbeelding 3), dat trouwens niet uitdrukkelijk het Hertogdom weergeeft.

2. Ducatus
Brabantinus, hout-
snede, uit Sebastiaan
Münster, Cosmo-
graphei, 1544.

Vorm

Wat de vorm betreft is het kaartje een verrassing. Het doet sterk aan de middeleeuwse ronde T-O-kaarten denken. Alleen daarom al neemt het in de kartografie van het hertogdom een unieke plaats in.

De vragen rijzen aanstonds: waar, wanneer, door wie en waarom is dit kaartje gemaakt? Een onderzoek heeft het volgende uitgewezen.

Het kaartje komt voor in een handschrift van 111 bladen dat onder de titel *Catalogus episcoporum* in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bewaard wordt onder de nummers 2088-2098.² Het handschrift bestaat uit twintig los van elkaar staande fragmenten van historische en kerkhistorische aard, die merendeels een opsommend karakter dragen. Eén daarvan, de bladen 88 tot en met 93, is een in fraai handschrift geschreven en van geschilderde wapens voorziene lijst van alle steden en dorpen in het Hertogdom Brabant, onder de titel *Oppida Brabantie cum villis liberis atque pagis seriatim descripta, baroniis quoque et rivulis adiectis, unacum monasteriis et abbatiis* (de steden van Brabant met de vrijheden en dorpen verzameld in een lijst met toevoeging ook van alle baronieën en riviertjes, samen met de kloosters en abdijen, zie afbeelding 4). Het is een zeer lange lijst, ingedeeld aan de hand van 26 grotere en kleinere steden, waarin ook de kleinste dorpen van Brabant zijn opgenomen. Alleen al rond Eindhoven worden 20 dorpen genoemd.³ In het manuscript komen enkele data voor. Op blad 65 staat de datum 1536 vermeld en het laatste fragment, dat in een prachtig geschilderde tabelvorm een wereld-geschiedenis beoogt te geven van Sint Petrus tot 1550, eindigt met het jaartal 1537. Het is aan te nemen dat deze lijst met kaartje uit de jaren 1536/37 stamt.

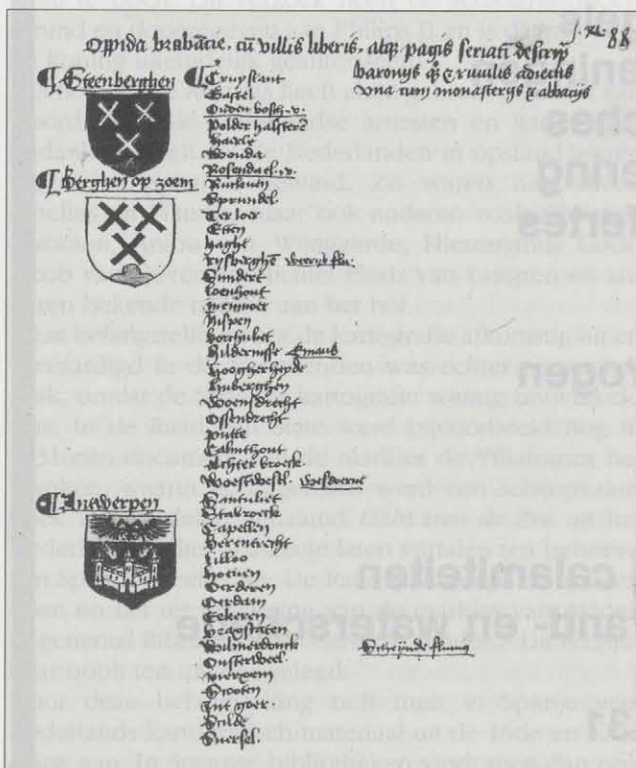
Afkomst

Het handschrift is afkomstig van de priorij der reguliere kanunniken 'ordinis Sancti Augustini' (volgens de regel van St. Augustinus) van Zevenborren (Zevenbronnen, Sept Fontaines) in het Zoniënwoud, in de huidige gemeente Sint Genesius Rode.⁴ De priorij werd gesticht in 1388 dank zij de steun van hertogin Johanna van Brabant en werd uiteindelijk na vele dramatische lotgevallen (brand, plundering door de geuzen, wederopbouw) door Jozef II (1741-1790) en definitief in de Franse Revolutie opgeheven. De priorij was aangesloten bij de Congregatie van Windesheim, voortgekomen uit de 'Moderne Devotie' van Geert Groote. In de scriptoria van de kloosters van Windesheim werden veelal, ook na het uitvinden van de boekdrukkunst, om den brode handschriften gekopieerd en dit werk uit het scriptorium van de priorij van Zevenborren behoort tot de kostbare stukken van de Koninklijke Bibliotheek van Brussel.

Van circa 1375 tot 1448 leefde de uit Dinter (ten oosten van 's-Hertogenbosch) afkomstige kroniekschrijver en ambtenaar Edmond van Dinter (de Dynter), in dienst van de hertogen van Brabant en als zodanig ook van hertog Filips de Goede. Hij schreef in diens opdracht in Brussel zijn beroemde kroniek *Chronica nobilissimum ducum Lotharingiae et Brabantiae ac regum Francorum*, ook nu nog een van de beste bronnen uit de Bourgondische periode. Tussen 1854 en 1864 verzorgde P.F.X. de Ram een Franse heruitgave⁵, waarin hij de volledige lijst van de steden en dorpen uit het handschrift van Zevenborren overnam, met inbegrip van reproducties in kleur van de kaart en van alle wapens, maar zonder verdere beschrijving en commentaar. Hij

3. *Brabantia V - Rheni et X Nova Tabula*, uit Sebastiaan Münster, 'Geographia Universalis' (Ptolemaeus-editie), 1540.

4. 'Oppida Brabantie cum villis [...]', uit handschrift 2088-2098, Koninklijke Bibliotheek, Brussel.

NOTEN

1. Het kaartje werd zonder enige nadere informatie, alleen met het nummer van de K.B. Brussel opgenomen in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 2, Haarlem, 1982, blz. 252, en in Honoré Rottier, *Rondreis door Middeleeuws Vlaanderen*, Leuven, 1996. Bovendien drukte De Ram (zie noot 5) het kaartje in kleur af.
2. Zie over dit handschrift J. van den Gheyn, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique*, Brussel, 1906, deel 6, blz. 501; M. Wittek, *Manuscrits datés et conservés en Belgique*, Brussel, 1990/91, tome VI, blz. 1541-1560.
3. Zie hierover Jean Mosselmans en Roger Schonaers, *De landmeters in onze provinciën van de 16de tot de 18de eeuw*, tentoonstellingscatalogus, 1976, blz. 14.
4. Zie *Monasticon Windeshemense*, Teil 1, Belgien, Brussel, 1976, blz. 189.
5. P.F.X. de Ram, *Chronique des ducs de Brabant par Edmond de Dynter*, Brussel, 1854-1864, 4 delen in 4o, vol. I, blz. CXVII.

SUMMARY

The oldest map of the Duchy of Brabant

Probably the oldest map of the Duchy of Brabant is a round hand-coloured manuscript map (diameter, 14 centimetres), found in the Royal Library, Brussels. The topography differs from the maps by Jacob van Deventer and the woodcuts by Sebastian Münster. The map, which originates from the monastery of Zevenborren in the community of Sint Genesius Rode, is part of a manuscript of 111 pages. It dates from 1536/37 and is accompanied by a list including 26 cities and towns in the Duchy of Brabant, along with other topographical features such as rivers, monasteries and abbeys.

Restauratie-Atelier Helmond B.V.

**voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament**

- **boeken in leer en perkament**
- **charters en zegels**
- **prenten en tekeningen**
- **kaarten en affiches**
- **massaconservering**
- **vrijblijvende offertes**

- **vacuüm-vriesdrogen**

ondersteuning bij calamiteiten

- **24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade**

06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 0492 - 553990 Fax: 0492 - 552442

De Spaanse *Atlas Mayor* van Blaeu: nieuwe gegevens

De staat van oorlog tussen Spanje en de Nederlanden was geenszins een belemmering voor de stroom van kartografisch materiaal, die van de Nederlanden richting Spanje ging. Ook onderhielden Zuid-Nederlandse kartografen contacten met het Spaanse hof.

Er is bijvoorbeeld een briefwisseling tussen Plantijn en hoffunctionarissen als Benedictus Arias Montano en Gabriel de Zayas over de uitgave en distributie van een Ortelius atlas.¹ Uit documenten in de Archivos de Simancas blijkt, dat Montano aan Zayas gesuggereerd heeft de koning voor te stellen Ortelius als blijk van waardering een ketting ter waarde van 300 florijnen cadeau te doen. Dit verzoek heeft de secretaris ondersteund en doorgegeven aan Philips II en is daarna door de koning uiteindelijk geautoriseerd.²

Het hof van de Austrias heeft altijd gebruik gemaakt van Noord- en Zuid-Nederlandse artiesten en kartografen ondanks het feit dat de Nederlanden in opstand waren tegen het Spaanse bewind. Zo waren niet alleen Ortelius en Plantijn, maar ook anderen zoals Christian Sgrooten, Anton van Wijngaerde, Hieronymus Cock, Jacob van Deventer, Michiel Floris van Langren en anderen bekende namen aan het hof.

Deze belangstelling voor de kartografie afkomstig uit en vervaardigd in de Nederlanden was echter een noodzaak, omdat de Spaanse kartografie weinig ontwikkeld was. In de Raad van State werd bijvoorbeeld nog in 1631 een document van de markies de Villafranca besproken, waarin gesuggereerd werd een scheepvaartboek in vier delen genaamd *Licht van de Zee* uit het Nederlands in het Spaans te laten vertalen ten behoeve van Spaanse zeelieden. De Raad adviseerde dit te laten doen en het ter uitvoering aan de markies van Aytona of generaal Ribera in Vlaanderen te zenden.³ Dit is blijkbaar nooit ten uitvoer gelegd.

Door deze belangstelling treft men in Spanje veel Nederlands kartografisch materiaal uit de 16de en 17de eeuw aan. In Spaanse bibliotheken vindt men dan ook atlassen van Ortelius, Mercator, Hondius, Janssonius, Blaeu, Vrients, Plantijn, Waghenae, Van Keulen, Doncker, Van Afferden en anderen. Behalve de verschillende uitgaven van Blaeu in andere talen, treft men ook een vrij groot aantal exemplaren aan van de Spaanse editie van de *Atlas Mayor*. Blaeu had, zoals wij zullen zien, ook zijn contacten met het Spaanse Hof. In het kader van de herziening van Koeman's *Atlantes*

Neerlandici trof ik van de Spaanse *Mayor* zes exemplaren aan in de Biblioteca Nacional Madrid, één in het Museo Naval Madrid, één in de Biblioteca del Palacio Real Madrid, twee in de Biblioteca de Cataluña Barcelona, één in de Universidad de Barcelona en één bij de Servicio Geográfico del Ejército. Daarnaast bevinden zich exemplaren bij de Universidad de Santiago de Compostela (1), Biblioteca de la Universidad de Sevilla (1) en de Biblioteca del Central de la Marina in Madrid (1). Waarschijnlijk bevinden zich op andere plaatsen ook nog exemplaren, bijvoorbeeld in privé-bibliotheken.

Van de Spaanse *Atlas Mayor* waren enkele delen gedateerd vóór 1660, terwijl het laatste deel in 1672 verscheen (dl. Spanje). Door de brand in 1672 gingen koperplaten en voorraden verloren en wordt deze atlas als de 'Unvollendete' van Blaeu beschouwd. De verschillende aspecten bij de Spaanse Blaeu riepen allerlei vragen op, ook omdat deze editie verschilde van de andere edities. De La Fontaine Verwey⁴ noemt vier punten waarin de Spaanse Blaeu verschilt van de andere edities: het is incompleet, de delen zijn niet genummerd, de jaren van publicatie liggen ver uit elkaar en de delen zijn niet verbonden door eenzelfde titel. De la Fontaine Verwey komt het dan ook voor, dat Blaeu wel vroeg begonnen was aan de Spaanse editie maar oorspronkelijk niet het plan heeft gehad een volledige editie van zijn *Atlas* in het Spaans uit te geven en dat hij zich later bedacht heeft. Dat Blaeu wel het plan had om de ontbrekende delen uit te geven, blijkt uit een ongedateerde Franse catalogus waarin vermeld staat, dat een Spaanse editie druk klaar was⁵; tien delen waren al gereed en het totaal zou uit twaalf of dertien delen bestaan. De tien voltooide delen zijn die, welke wij heden ten dage kennen. De andere delen zijn tengevolge van de brand nooit verschenen. Dit zouden onder andere de delen Afrika, Azië en Amerika geweest kunnen zijn. Niettemin blijven er rond de Spaanse editie nog vele vraagtekens. Recentelijk zijn er echter bij onderzoek in verband met de tentoonstelling in Madrid *Mercator a Blaeu; España y la edad de oro de la cartografía en las diecisiete provincias de los Países Bajos* door Prof. Fernando Bouza van de Universiteit van Madrid documenten in de archieven van Simancas gevonden, die een ander licht op de Spaanse Blaeu editie werpen. Doordat daarbij ook een groter aantal exemplaren bestudeerd kon worden was het mogelijk vergelijkingen tussen de verschillende exemplaren te maken. Daarnaast gaf een nadere bestu-

A.M. Berkhemer (1921) is gepensioneerd en liefhebber van oude kaarten. Hij is lid van de Explokart-werkgroep Nederlandse Bijbelkaarten. Regelmatig verblijft hij in Madrid om werkzaamheden te verrichten voor de nieuwe *Atlantes Neerlandici*.

Ingevoegd blad in één exemplaar van de *Nuevo Atlas* in de Biblioteca Nacional te Madrid, waarin een uitzetting betreffende de Sleeswijkkaarten.

A M I G O L E C T O R.

Vando principiava esta obra tuve intento de poner las cartas de Slesvic y las tierras de su dependencia en el thomo de Alemania, consecutivas a la descripcion de Holstein, pero considerando despues con mas atencion, hallo que pertenecen a Dinamarca, como incluidas en los limites de aquella porcion del Orbe que corria con este nombre, con que las he restituido a su conveniente o proprio lugar: y como se han distribuido algunos volumenes de Dinamarca, sin los mappas y noticias de Slesvic, me parecio satisfazer este defeto a los que ya les tienen en la mejor forma posible, añadiendo a la Alemania, como por appendice, todo lo que toca al Duquado de Slesvic y sus payfes, con que no les faltará nada de lo que contiene y sustenta en ombros nuestro Mayor Atlante; y para los que de nuevo compraren el juego entero se hallara en la Dania esta considerable parte fuya, como en su vida colocacion. Sirva de advertencia, porque ny a los que leen haga confusion, ni en el juizio de los doctos y especulativos se nos arguya ignorancia, o culpe el discuido.

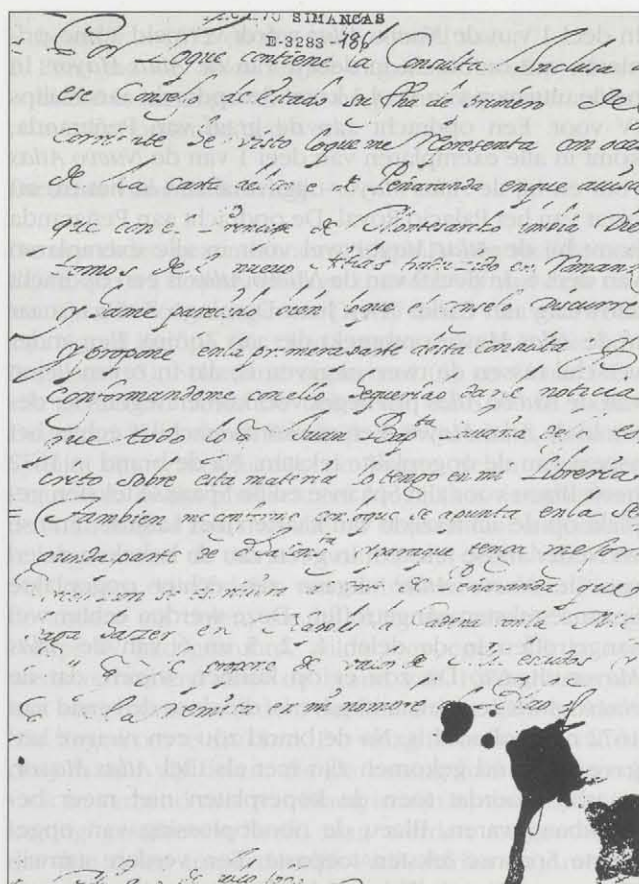
dering van de opdrachten van Blaeu aan diverse personages in de verschillende atlassen een inzicht in wat nu eigenlijk zijn bedoeling was.

Documenten uit de archieven van Simancas

Simancas is een kleine plaats, circa 200 kilometer ten noord-westen van Madrid (in de buurt van Valladolid), waar op bevel van Philips II in 1563 in een citadel alle staatsarchieven samengebracht werden en waar sindsdien alle documenten betreffende staatszaken centraal opgeborgen worden. Bij de documenten, die in het archief van Simancas gevonden zijn, is allereerst een brief van Don Gaspar de Bracamonte, graaf van Peñaranda aan Philips IV.⁶ Deze Peñaranda was ambassadeur van Philips IV bij het sluiten van de vrede van Münster in 1648. Deze brief is echter gedateerd 27 mei 1660 en verzonden vanuit Napels waar Peñaranda inmiddels als vertegenwoordiger van Philips IV optrad. In zijn brief herinnerde Peñaranda eraan, dat Blaeu twee delen over de steden van Vlaanderen aan de koning had opgedragen, die via hem (Peñaranda) in Brussel naar de koning gezonden waren. Hij deelde voorts mede, dat Blaeu nu een atlas in het Spaans had vertaald en deze aan de koning opdroeg. Voorts had hij vernomen, dat het werk uit zestien delen zou bestaan waarvan tot nu toe tien delen aan hem gezonden waren. Deze tien delen zond hij met de prins van Montesarcho naar de koning. Hij geeft voorts in zijn brief hoog op van de schoonheid en kwaliteit van de atlas. Tenslotte stelde hij voor, dat de koning zijn ambassadeur in Den Haag een dankbetuiging zou laten overbrengen aan Blaeu. Ook deelde hij nog mede, dat de atlas hem bereikt had via een zoon van

Blaeu, die in Rome woonde.

Uit deze brief van Peñaranda blijkt, dat Blaeu in 1660, dus voordat hij aan de andere uitgaven van zijn *Atlas Mayor* begon, tien delen van de Spaanse editie klaar had met een opdracht aan koning Philips IV. Schijnbaar heeft hij deze toen nog niet op de markt gebracht, wat mogelijk samenhangt met het feit, dat hij vijf (of zes) delen aan deze tien wilde toevoegen, alvorens deze als commerciële uitgave te publiceren. Waarom heeft Blaeu echter tien delen naar Philips IV gestuurd voordat de serie compleet was? Dit kan ingegeven zijn door concurrentieoverwegingen. Immers Janssonius heeft in de jaren 1653 en 1656 eveneens een *Nuevo Atlas* in vier delen in het Spaans uitgegeven met in het eerste deel ook een opdracht aan Philips IV. Mogelijk wilde Blaeu niet achterblijven en heeft hij tien delen van een uitgebreidere atlas alvast aan Philips IV gestuurd. Of Janssonius zijn atlas werkelijk aan de koning heeft gestuurd en of de opdracht is aanvaard is niet bekend. Mogelijk kan verder speuren in het archief van Simancas opheldering brengen. De brief van Peñaranda zond de koning aan de Raad van State voor advies, die daarop op 1 juli 1660 antwoordde.⁷ In zijn advies wees de Raad op het feit, dat er slechts veertien kaarten van Spanje voorhanden waren tegen bijvoorbeeld veertig van Frankrijk. Zij verwezen naar studies en kaarten van Juan Baptista Lavaña, die nooit gedrukt waren; men wist niet eens waar deze papieren waren. Volgens de Raad was deze tekortkoming het resultaat van het geringe niveau, waarmee men in Spanje de cosmografie behandelde. Zij adviseerden deze papieren te zoeken en naar Antwerpen te sturen om te laten drukken, zo nodig via genoemde Juan Blaeu. Verder vonden zij, dat

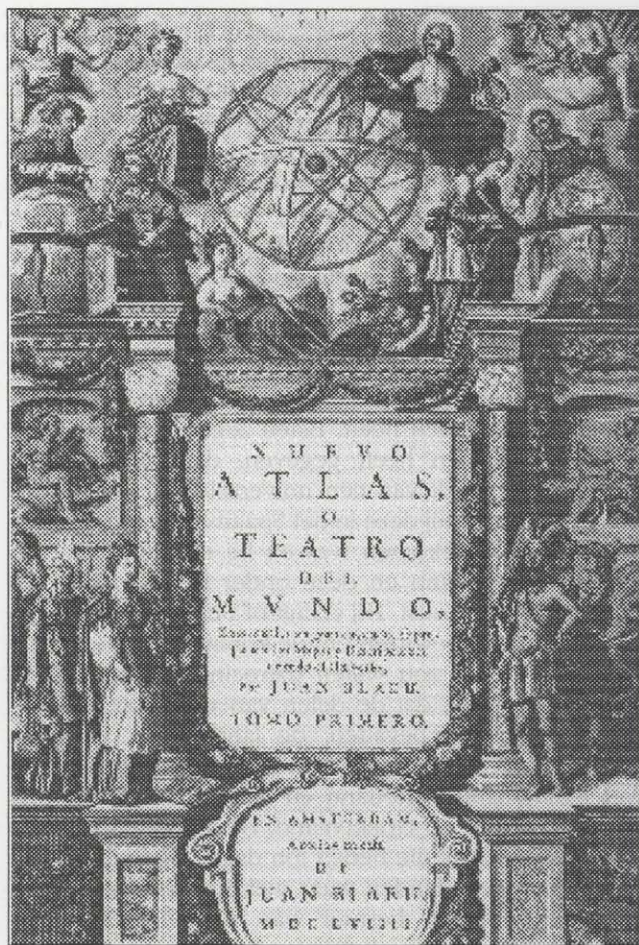
Decreet van Philips IV, waarin hij akkoord gaat met de aanbevelingen van de Raad van State en opdracht geeft aan Blaeu een gouden ketting te zenden.

de tien delen waardig waren om in de bibliotheek van de koning opgenomen te worden. Ambassadeur Don Esteban de Gamarra moest opgedragen worden aan Blaeu de dank van de koning over te brengen en als bewijs van erkentelijkheid hem een gouden ketting ter waarde van 1.000 ducaten te schenken. Dit advies was ondertekend door de markies de Velada, de hertog van Alva en Don Fernando de Borja. Op 16 juli 1660 vaardigde Philips IV een decreet⁸ uit waarin hij graaf Peñaranda opdroeg deze ketting aan Blaeu te sturen. Wat betreft de papieren van Lavaña deelde hij mede, dat hij, de koning, deze in zijn bibliotheek had(!). We weten dus ook, dat de atlas van Blaeu in de bibliotheek van de koning is opgenomen.

De opdrachten van Blaeu opgenomen in zijn Spaanse atlassen

Hebben de recentelijk gevonden documenten in de archieven van Simancas al een ander licht geworpen op de Spaanse Blaeu, een nadere beschouwing van Blaeu's opdrachten in zijn atlassen geven aanvullende gegevens en ook een indicatie van wat hij van plan was. Allereerst is daar de opdracht aan Philips IV in het eerste deel. In de aanhef, voorafgaande aan de eigenlijke tekst van de opdracht, draagt hij aan de koning een universele en cosmografische atlas op van de werelden der sterren en aarde (*Los orbes celestes y terrestre*). Dan zegt Blaeu, dat hij het werk de titel van *Atlas* heeft gegeven, omdat dit werk de cosmografische beschrijving van het gehele

universum, hemel, aarde en zeeën bevat. Blaeu vermeldt daarna, dat 'El Supremo Rey de los Reyes' heerst over een groot aantal volkeren en naties in al de vier delen van de wereld en noemt dan: Azië, Europa, Afrika en Amerika. Te vermelden is nog, dat Blaeu in zijn opdracht zegt, dat hij aan de vier (wereld)delen een vijfde en nieuwe toevoegt, welke hij 'Hypartica' noemt. De naam 'Hypartica' wordt door Blaeu in het eerste deel van de Spaanse editie geïntroduceerd. Later komt deze naam ook voor in de Latijnse en Franse edities. Eveneens in het eerste deel van de Spaanse *Atlas* vindt men een opdracht aan Don Gaspar de Bracamonte, de graaf van Peñaranda, via wie Blaeu zijn tien delen naar Philips IV gezonden heeft. Blaeu zegt hierin, dat hij al eerder te kennen heeft gegeven, dat hij aan Zijne Majesteit het werk van een universele atlas wilde opdragen wanneer hij deze in het Spaans zou uitgeven, en dat nu de tijd gekomen was en hij een deel daarvan heeft laten drukken en deze onder bescherming van Zijne Majesteit plaatst. Hij vraagt of Peñaranda zijn goede diensten wil bewijzen om de koning te vragen of de koning dit werk zou willen patrocineren. Opgemerkt kan nog worden, dat de delen van vóór 1660, die de Europese landen bevatten, de landen zijn waar de Spaanse troon geen invloed en geen bezittingen had te weten Engeland, Schotland en Ierland, Noord-Europa en Oost-Europa en Griekenland. De vijf delen ná 1660 van de atlas zoals die heden ten dage bekend zijn, betreffen Europese landen waar wel Spaanse invloed en gedeeltelijk Spaans bestuur was, namelijk Duitsland, Nederland, Frankrijk, Italië en Spanje zelf. Het zijn waarschijnlijk de delen waarvan reeds eerder de graaf van Peñaranda melding gemaakt heeft. De vijf delen van vóór 1660 zoals wij die kennen, zouden deel uitmaken kunnen hebben van de atlas, die aan Philips IV gezonden was. De vijf delen van de Europese landen van na 1660 bestrijken tezamen met de delen van Europa van vóór 1660 geheel Europa. De vermelding in zijn opdracht van de vier delen van de wereld (Azië, Europa, Afrika en Amerika), zou er op wijzen, dat de vijf andere delen van de atlas gezonden aan Philips IV, Azië, Afrika en Amerika zouden hebben bevat. Verdere aanwijzingen zijn te vinden in de nog te bespreken opdracht aan koning Carlos II, in een inventaris van de nalatenschap van Carlos II en in een inventaris van de bibliotheek van Juan de Austria van 1681, dit laatste vermeld in de paragraaf *De atlas voor de koning*. In de opdracht aan koning Carlos II (de opvolger van Philips IV) in het deel van Spanje, zegt Blaeu dat hij aan Philips IV in de algemene geografie van de werelden dat uitgestrekte deel van de wereld, dat op zijn schouders rust, had opgedragen en dat hij nu aan de voeten van Zijne Majesteit de laatste delen van de Europese geografie ('*Las ultimas partes de la Geographia d'Europa*') legt. Blaeu zegt dan verder, dat hij aan Philips IV de eerste delen ('*aquellas Primeras Partes*') heeft aangeboden en hij aan Zijne Majesteit de 'tweede' [delen] aanbiedt ('*dedico estas segundas*'), opdat hij in de twee tezamen de koninkrijken en naties, die hem gehoorzamen, kon bekijken. Deze vijf delen zijn inderdaad in bezit gekomen van Carlos II. In een inventaris van zijn bezittingen, gemaakt in 1701, een jaar na zijn dood, figureren vijf delen van Blaeu's *Atlas Mayor*.⁹ Behalve een opdracht aan Carlos II, bevat het deel Spanje ook een opdracht aan

Titelpagina van het eerste deel van de Spaanse editie van Joan Blaeu's *Nuevo Atlas* (1659).

Don Juan Domingo de Zuñiga, gouverneur en kapitein Generaal van de (Zuidelijke) Nederlanden. Ook hierin noemt Blaeu 'las primeras partes' voor Philips IV en de 'segundas' voor Carlos II. Mogelijk heeft Blaeu genoemde Zuñiga als tussenpersoon gebruikt om de vijf delen aan koning Carlos te sturen, zoals hij dat gedaan had met de tien delen aan Philips IV via de graaf van Peñaranda. Documenten hierover zijn (nog) niet bekend en zijn mogelijk alsnog te vinden in het archief van Simancas.

Nuevo Atlas* en *Atlas Mayor

Zoals gezegd werden tot dusverre vijftien exemplaren *Atlas Mayor* in Spanje gelocaliseerd. Hiervan heb ik er twaalf bekeken en met elkaar vergeleken, waarbij enige bijzonderheden naar voren kwamen. Daar is allereerst de titel. Hierin treden verschillen op. Bij vijf van de twaalf bekeken atlassen was de titel *Nuevo Atlas* of *Atlas Nuevo* (bij deel 10). Deze titel komt voor bij de vijf delen van vóór 1660, te weten bij deel 1, 2, 5, 6 en 10. Deze vijf delen zouden deel uitgemaakt hebben van de tien aan Philips IV gezonden delen. Het kan dus zijn, dat alle tien delen als titel hadden *Nuevo Atlas*. Deze atlas zou de *Nuevo Atlas*-uitgave genoemd kunnen worden. De zeven andere bekeken atlassen hadden voor deel 1 en 2 als titel *Atlas Mayor*. De titel *Nuevo Atlas* was gehandhaafd bij deel 5, 6 en 10. Deze atlas zou de *Atlas Mayor*-uitgave genoemd kunnen worden.

In deel 1 van de *Nuevo Atlas* wordt vermeld 'tomo primero', wat ontbreekt in deel 1 van de *Atlas Mayor*. In beide uitgaven van deel 1 komt de opdracht aan Philips IV voor. Een opdracht aan de graaf van Peñaranda, komt in alle exemplaren van deel 1 van de *Nuevo Atlas* voor en bij de *Atlas Mayor*-uitgave alleen in het exemplaar van het Palacio Royal. De opdracht aan Peñaranda komt bij de *Atlas Mayor* wel voor in alle exemplaren van deel 6. In deel 9 van de *Nuevo Atlas* is een opdracht aanwezig aan Carlos II en Juan Domingo Zuñiga, maar in de *Atlas Mayor* ontbreekt die aan Zuñiga. Een ander verschil tussen de twee uitgaven is, dat in zeven delen van de *Nuevo Atlas* privileges voorkomen tegen vier delen in de *Atlas Mayor*. Een markant verschil is echter het aspect van de opgeplakte teksten. Na de brand in 1672 heeft Blaeu voor zijn Spaanse editie Spaanse teksten geplakt op de achterzijde van kaarten met Latijnse, Franse en Nederlandse teksten. In geen van de bekeken delen van de *Nuevo Atlas* uitgave zijn echter opgeplakte Spaanse teksten aangetroffen. Deze werden echter wel aangetroffen in de delen 1, 2, 5 en 6 van de *Atlas Mayor*-uitgave. Dit zou er op kunnen wijzen, dat de *Nuevo Atlas* een eerste uitgave is, die door de brand van 1672 niet voltooid is. Na de brand zou een nieuwe uitgave tot stand gekomen zijn met als titel *Atlas Mayor*, waarbij, doordat toen de koperplaten niet meer beschikbaar waren, Blaeu de noodoplossing van opgeplakte Spaanse teksten toepaste. Een verdere aanwijzing voor de mogelijkheid, dat de *Nuevo Atlas* het eerst tot stand kwam vindt men bij de kaarten betreffende Sleeswijk (van Johannes Mejer).¹⁰ In het eerste deel van de *Nuevo Atlas* komen de Sleeswijk-kaarten in twee exemplaren voor bij Denemarken. In drie andere ontbreken deze geheel. Een verklaring is te vinden in een tekst op een ingevoegde bladzijde, die in een *Nuevo Atlas* van de Biblioteca Nacional te Madrid voorkomt getiteld *Amigo Lector*. Hierin zegt Blaeu, dat toen hij aan dit werk begon (*Atlas Mayor*), hij de kaarten van Sleeswijk in het deel van Duitsland, na de kaarten van Holstein, wilde plaatsen. Bij nader inzien vond hij het beter om ze bij Denemarken te plaatsen, maar er waren al delen met Denemarken verspreid zonder de Sleeswijk-kaarten. Als tegemoetkoming aan bezitters van deze delen kondigde hij aan deze alsnog als een appendix bij Duitsland toe te voegen. De drie delen waarin de Sleeswijk-kaarten niet voorkomen moeten dus verspreid zijn vóór de twee delen, waar de Sleeswijk-kaarten wel bij Denemarken gevoegd zijn. In het Duitsland-deel bij de drie delen zonder Sleeswijk, komt deze appendix echter niet voor. Of ze zijn nooit hierin terecht gekomen, of ze zijn een eigen leven gaan leiden. In alle exemplaren van het eerste deel van de *Atlas Mayor* zijn de kaarten van Sleeswijk bij Denemarken ondergebracht. Tenslotte kan nog vermeld worden, dat een exemplaar van de *Atlas Mayor*-uitgave, aanwezig in de Biblioteca Nacional te Madrid uit veertien delen bestaat. Dit komt doordat vier delen ieder in twee afzonderlijke delen gebonden zijn. Deze delen zijn: deel 3 Duitsland, deel 4 Nederland, deel 5 Engeland en deel 7 Frankrijk & Zwitserland. Naar aanleiding van het bovenstaande kan wel geconcludeerd worden, dat er twee uitgaven van de Spaanse *Atlas Mayor* zijn geweest:

1. Eén, die de *Nuevo Atlas*-uitgave is, gedrukt vóór de

brand van 1672 en die niet voltooid was.

2. Eén, die de *Atlas Mayor*-uitgave is, welke ná de brand is samengesteld uit nog aanwezig materiaal en met het bekende plakwerk.

De atlas voor de koning

De tien delen gezonden aan Philips IV zijn niet de tien delen, die wij heden ten dage kennen. Vijf van deze delen zijn ná 1660 uitgegeven. De vijf delen van vóór 1660 zijn Noord Europa (1), Oost Europa & Griekenland (2), Engeland (5), Schotland en Ierland (6) en China (10), alle gedateerd 1659. De delen van ná 1660 te weten Duitsland, Nederland, Frankrijk & Zwitserland, Italië en Spanje zijn waarschijnlijk de laatste delen waarover Peñaranda in zijn brief schreef. Mogelijk is de opzet van de *Atlas Mayor* zoals wij die nu kennen de commerciële uitgave van de *Mayor*, waarbij vijf delen van vóór 1660 waren en vijf delen van ná 1660 en waaraan Blaeu de andere vijf delen, die hij al eerder aan de koning Philips IV had gestuurd, wilde toevoegen. Dit laatste werd verhinderd door de brand van 1672. Niettemin kan aangenomen worden, dat Blaeu deze kant en klaar had liggen om te drukken. De vraag is nu, wat bevatten deze laatste vijf delen, die de koning had ontvangen? Ook in verband met wat Blaeu in zijn opdracht aan de koning geschreven heeft, mag worden aangenomen, dat drie delen respectievelijk Azië, Afrika en Amerika waren. Een aanwijzing, dat er een deel Azië was, wordt gevonden in een inventarisatie van de bibliotheek van Juan de Austria, een bastaardzoon van Philips IV, die na zijn dood in 1679 werd opgemaakt.¹¹ Daar trof men twaalf delen van de *Atlas Mayor* aan, waarvan tien delen in het Spaans gesteld waren en twee in het Latijn. De tien delen in het Spaans waren de tien delen zoals wij die heden ten dage kennen met uitzondering van Spanje. Het tiende deel was Azië, wat de veronderstelling zou ondersteunen, dat er ook delen in het Spaans van Afrika en Amerika moeten zijn geweest, die deel uitmaakten van de aan de koning gezonden atlas. Wat de andere twee delen bevatten is niet bekend. Naar aanleiding van wat Blaeu in zijn opdracht aan de koning schreef, zou dat een zeeatlas geweest kunnen zijn. Het is echter niet bekend, of Blaeu een Spaanse zeeatlas heeft uitgegeven. Het zou één van de zeemansgidsen geweest kunnen zijn. In 1658 verscheen nog een uitgave van de *Grote Zeespiegel*. Het zou dus kunnen zijn, dat een zeeatlas deel uitmaakte van de aan de koning gezonden atlas. Die zou dan in het Spaans moeten zijn geweest. Echter een dergelijke atlas is niet bekend. Evenmin zijn atlassen bekend van Afrika, Azië en Amerika in het Spaans. Men zou zich kunnen afvragen of deze vier atlassen werkelijk Blaeu-atlassen geweest zijn of dat hij Spaanse atlassen van Janssonius enigszins bewerkt had en onder zijn naam erbij gevoegd had. Ook weer naar aanleiding van de opdracht van Blaeu aan de koning, zou het tiende deel een hemelatlas geweest kunnen zijn, maar welke atlas dat geweest zou zijn en van wie is volslagen onduidelijk. De atlas aan koning Philips IV gezonden, is tot dusverre nergens aangetroffen. Het is mogelijk, dat deze verloren is gegaan bij één van de branden, die in de verschillende bibliotheken gewoed hebben, of delen zouden in het bezit geraakt kunnen zijn van privé personen.

Samenvatting nieuwe gegevens

Samenvattend zijn de volgende nieuwe bronnen beschikbaar gekomen:

1. De correspondentie afkomstig uit de archieven van Simancas met betrekking tot toezending van een atlas aan koning Philips IV.
2. Gegevens, die uit een nadere bestudering van de verschillende opdrachten van Blaeu aan onder andere de koningen Philips IV en Carlos II voortkomen.
3. Inventarislijsten van de bibliotheken van Carlos II en Juan van Austria, opgemaakt na hun dood.
4. Het relatief grote aantal beschikbare exemplaren maakt een vergelijking tussen de twee uitgaven van *Nuevo Atlas* en *Atlas Mayor* mogelijk.
5. Een ingevoegde bladzijde in een *Nuevo Atlas* met de titel *Amigo Lector* met betrekking tot de kaarten van Sleeswijk.

Conclusies

Aan de hand van de bovenstaande nieuwe gegevens en gezichtspunten zouden de volgende conclusies gemaakt kunnen worden:

1. Blaeu heeft wel degelijk van den beginne het plan gehad een volledige editie in het Spaans uit te geven.
2. De Spaanse editie was de eerst aangevangen editie van de *Atlas Mayor* (de Latijnse uitgave dateert van 1662); in 1660 had Blaeu een exemplaar van tien delen van de *Atlas Mayor* in het Spaans samengesteld, gedrukt en aan koning Philips IV gezonden.
3. De vijf delen van vóór 1660, zoals wij die kennen, zouden deel uitgemaakt kunnen hebben van deze atlas. De andere delen zouden onder andere Azië, Afrika en Amerika bevat kunnen hebben.
4. In 1672 was er aan het Spaanse hof een volledige Spaanse editie van de *Atlas Mayor* aanwezig, die uit vijftien delen bestond.
5. Vermoedelijk had Blaeu de atlas bestemd voor Philips IV de titel van *Nuevo Atlas* gegeven.
6. Er bestaan twee uitgaven van de Spaanse *Mayor*, te weten de *Nuevo Atlas* - uitgave en de *Atlas Mayor* - uitgave.

NOTEN

1. De Koningen bibliofielen - Europhalia 85 España - Brussel. Kon. Bibl. Albert I 1985.
2. AGS (=Archivos Generales de Simancas) - Estado - Legajo 583 Fol. 38 en Codoin 1862, blz. 296, *Coleccion de documentos inéditos para la Historia de España* XLI, Madrid 1862.
3. AGS - Estado - Flandes - Legajo 2045 Fol. 104.
4. H. de la Fontaine Verwey, The Spanish Blaeu. In: *Quaerendo* XI 2 (1981), blz. 83-84.
5. *Catalogue des atlas, théâtres des citez, globes, sphères et cartes géographiques & marines mis en lumière Par Jean Blaeu à Amsterdam demeurant op 't Water*. Door C. Koeman gepubliceerd onder de titel *A catalogue of Joan Blaeu*.
6. AGS - Estado - Legajo 8283 fol. 188.
7. AGS - Estado - Legajo 8283 fol. 187.
8. AGS - Estado - Legajo 8283 fol. 186.
9. Museo del Prado - Inventarios Reales III - Librerías del Palacio de Madrid - Memoria de los libros que no están puestos en el Yndice de Su Magestad.
10. C. Koeman, *Joan Blaeu and his grand atlas*; De Sleeswijk-

kaarten kwamen uit Casparus Danckwerth's boek, *Neue Landesbeschreibung der zweij Herzogthümer Schleswig und Holstein*, gepubliceerd in 1652. Na de dood van Casparus Danckwerth verkochten zijn erfgenamen de koperplaten van deze kaarten aan Blaeu, die ze voor zijn *Atlas Mayor* gebruikt heeft.

11. Fernando Bouza, *Cultura de lo Geográfico y usos de la Cartografía*. In: *España y la edad de oro de la Cartografía en las Diecisiete Provincias de los Países Bajos*, blz. 64. Madrid, 1996.

SUMMARY

The Spanish *Atlas Mayor* by Blaeu: New information

In the 16th and 17th centuries, cartographic material flowed from the Low Countries to Spain, and names of cartographers from the Low Countries were well known at the Royal Court of Spain. Blaeu was one of them. His *Atlas Mayor* is found in several libraries; fifteen copies have been located. Blaeu's Spanish edition, which consists of ten volumes, was never finished due to a fire which destroyed his workshop. This edition differs from others in that the separate volumes do not have the same title, the volumes are not numbered, the set is incomplete and the years of publication are widely separated. Recently found in the state archives at Simancas is a letter from the count of Peñaranda to king Philip IV, dated 27th May 1660, in which he informed the king he was sending a Spanish-language atlas of ten volumes as a gift from Blaeu and that Blaeu had dedicated the atlas to the king. Peñaranda had been informed that six more volumes were still to come. Five volumes of the atlas dated before 1660 probably formed part of this atlas sent to the king. From Blaeu's dedication it can be concluded that there had been volumes on America, Africa and Asia (we do know that a volume on Asia existed since one is listed in an inventory made of the library of Juan de Austria after his death in 1679). From this newly found material it can be said that in 1660 Blaeu had printed ten volumes of an *Atlas Mayor* in Spanish, which is earlier than he began printing a *Mayor* in other languages. Five further volumes containing the remaining European countries were sent in 1672 to king

Carlos II, son and successor of Philip IV. In his dedication to Carlos II Blaeu stated that he had dedicated the first part of his atlas to Philip IV, that he was now sending the last part of the European geography to Carlos II and that these two parts together gave a complete view of the kingdoms and nations over which he ruled. From the newly found documentation and study of the dedications the following can be concluded: 1. Blaeu had the idea of issuing a complete edition right from the beginning. 2. The Spanish edition was the first edition he published. 3. In 1660 Blaeu had compiled and printed ten volumes of an *Atlas Mayor* in Spanish. 4. In 1672 a complete Spanish edition must have been present at the Spanish Court. 5. This edition consisted of fifteen volumes. Due to a reasonable number of copies available, they could be compared with each other. This gives a clarification of the titles which exist for the Spanish *Mayor*, namely, *Nuevo Atlas* and *Atlas Mayor*. Five copies had volume 1 and 2 with the title *Nuevo Atlas* and seven had volume 1 and 2 titled *Atlas Mayor*. In addition to this, some minor differences exist, the main one being that the five volumes with the title *Nuevo Atlas* have no pasted-on texts at all, whereas the seven *Atlas Mayor* volumes have Spanish texts pasted over maps with French, Dutch and Latin text. The *Nuevo Atlas* edition therefore must have been ready before the fire and the *Atlas Mayor* must have been prepared after the fire when Blaeu had lost his plates and had to improvise with existing material. But this was actually a different edition. Confirmation is found in the insertion of the maps of Schleswig. In two copies of the *Nuevo Atlas* edition the maps are bound with Denmark and are lacking in three. Explanation can be found on a page with the heading *Amigo Lector* in one copy in the Biblioteca Nacional. Blaeu explains that he first planned to insert Schleswig with Germany, but thought it to be more correct to insert the maps together with Denmark. Owners of copies of the *Nuevo Atlas* already distributed without Schleswig maps would be compensated with an appendix in the Germany volume. In the *Atlas Mayor* edition these maps are inserted with Denmark. Therefore we conclude that the *Nuevo Atlas* and the *Atlas Mayor* are actually two different editions.

Unieke heruitgave van het Caert-thresoor

Caert-Thresoor, het zakatlasje waaraan ons tijdschrift zijn naam te danken heeft, is voor het eerst verschenen in 1598. Het werd uitgegeven door Barent Langenes te Middelburg, in samenwerking met Cornelis Claesz te Amsterdam. Om het vierhonderdjarig jubileum daarvan - in 1998 - een bijzonder tintje te geven zal dit zeldzame, lijvige boekwerkje integraal, in 169 kaartjes, compleet met de originele Nederlandse tekst door Petrus Bertius en Jacobus Viverius, gefacsimileerd worden. Het formaat van het boekje is ca. 11,2 x 17 cm, de gedetailleerde kaartjes, oorspronkelijk gegraveerd door Jodocus Hondius en Petrus Kaerius, meten elk ca. 8,5 x 12 cm.

De heruitgave, naar het origineel in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam, zal voorafgegaan worden door een korte toelichting. Deze uitgave zal begin 1998 verschijnen bij ROBAS bv te Weesp, prijs ca. f 89,-

De redactie van *Caert-Thresoor* kan van Robas een zeer beperkt aantal kopen voor haar abonnees en stelt die ter beschikking voor de speciale prijs van f 65,- excl. portokosten.

In verband met het **beperkte aantal** waarover de redactie kan beschikken is **directe** bestelling gewenst.

Zend uw bestelling aan redactie
Caert-Thresoor, Postbus 68, 2400 AB
Alphen aan den Rijn.

CAERT-THRESOOR,

Inhoudende de tafelen des gantsche Werelts Landen/met beschryvingen verlicht/tot lust vanden Zeker, nu alles van nieuws met groote costen en arbeyt toegereet.

Tot Middelburgh by Barent Langenes / ende men vindt te coop by Cornelis Claesz

ART CONSERVATION

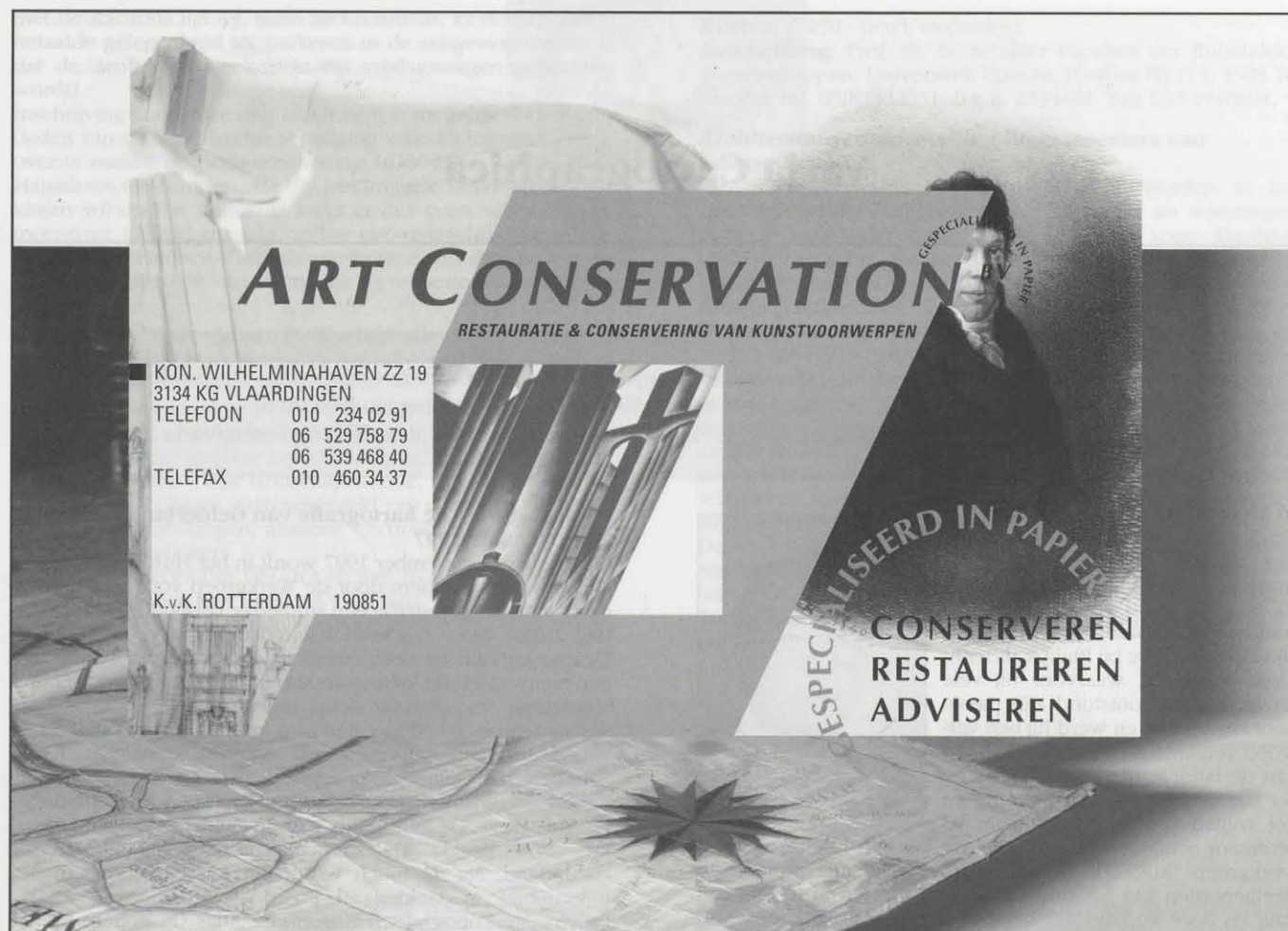
RESTAURATIE & CONSERVERING VAN KUNSTVOORWERPEN

KON. WILHELMINAHAVEN ZZ 19
3134 KG VLAARDINGEN
TELEFOON 010 234 02 91
06 529 758 79
06 539 468 40
TELEFAX 010 460 34 37

K.v.K. ROTTERDAM 190851

GESPECIALISEERD IN PAPIER
CONSERVEREN
RESTAUREREN
ADVISEREN

PAPIERRESTAURATIE

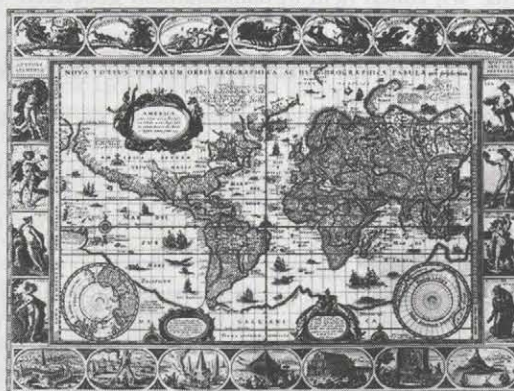
LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ◆ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ◆ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

Willem/Joan Blaeu (1606) c1640 World

"One of the supreme examples of the mapmaker's art"

RODERICK M. BARRON
Antique Map Specialist

21 BAYHAM ROAD
SEVENOAKS
KENT TN13 3XD
TEL & FAX 01732-742558

Send for a copy of my most recent catalogue
Fine maps of all parts of the World
Discover a world of difference with the professional services of
one of the UK's leading international private dealers
Early maps of the World, Americas, Asia, South East Asia
& the Far East a speciality

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl

Varia is ook te raadplegen op internet: <http://kartoserver.frw.ruu.nl/html/staff/krogt/caert/varia.htm>

In Memoriam Joop Kaashoek

Op 1 september j.l. is, in de leeftijd van 66 jaar, dhr. Joop Kaashoek overleden aan kanker. Jarenlang was hij een trouw lid en een vaste bezoeker van de studiedagen. Tijdens zijn lange carrière bij Philips als technisch ingenieur, waarvoor hij vele reizen maakte, ontstond zijn passie voor kartografie en werd hij een verwoed verzamelaar van oude kaarten van de landen, die hij had bezocht. Na zijn vervroegde pensionering en het volgen van de hoorcolleges bij professor Schilder werd hij medewerker van Explokart in de werkgroep "Rusland". Vanaf 1992 heeft hij met grote inzet deelgenomen aan het onderzoek naar kaarten in reisboeken naar en door Rusland. Hij heeft door zijn enorme kennis van de computer een onmisbare bijdrage geleverd aan het registreren, ordenen en verwerken van de onderzoeksgegevens. Tot de laatste dag voor ziekenhuisopname heeft hij de andere groepsleden voorzien van de bijgewerkte overzichten en gegevens. Wij zullen hem in dankbaarheid gedenken. Moge hij rusten in vrede.

GO organiseert cursus Ontsluiting van collecties voorwerpen en beeldmateriaal

Op 3 november 1997 start bij de Stichting GO in Den Haag de cursus Ontsluiting van collecties voorwerpen en beeldmateriaal. Deze cursus heeft als doel collecties voorwerpen en beeldmateriaal voor een breed publiek toegankelijk te maken en is bestemd voor medewerkers van musea, archieven en daarmee vergelijkbare instellingen die belast zijn met het vastleggen en ontsluiten van gegevens betreffende deze collecties.

De cursus is opgenomen als module in de opleiding GO-H en is ontwikkeld in samenwerking met de Reinwardt Academie. Tijdens de cursus verwerven de deelnemers inzicht in het vastleggen en ontsluiten van beheersgegevens en inhoudelijke gegevens betreffende objecten van allerlei aard (museale voorwerpen, tekeningen, prenten, kaarten, foto's, audiovisuele middelen, enz.). De cursus bestaat uit drie lesdagen en kent de volgende onderdelen:

- de informatiebehoeften
- vastleggen van gegevens
- selectiemiddelen en -methoden
- informatiesystemen (o.a. Internet)
- enkele factoren die bij systeemkeuze een rol spelen
- interne organisatie
- externe organisatie

Aan de cursus is huiswerk verbonden in de vorm van bestudering van literatuur en het maken van opdrachten. Het cursusgeld bedraagt f 875,-.

Voor nadere informatie en een folder met inschrijfformulier kunt u contact opnemen met:

Stichting GO, Celebesstraat 89, 2585 TG Den Haag.
Tel. (070) 351 23 80.
Fax. (070) 354 97 89.

Studiedag over de kartografie van Gelderland op vrijdag 14 november 1997

Op vrijdag 14 november 1997 wordt in het Huis der Provincie Gelderland in Arnhem door de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie een studiedag gehouden. In de middag zullen twee Gelderse kaartcollecties bezocht worden. Daarna kunnen de deelnemers de presentatie bijwonen van een nieuw deel (de Veluwesteden) in de reeks die de Stichting Historische Stadsplattegronden uitgeeft.

We starten om 09.30 met een kop koffie of thee. Vanaf 10.00 zullen lezingen gepresenteerd worden door Dr. F.W.J. Scholten: De militaire kartografie van Gelderland, Dr. F. Keverling Buisman: De Kadastrale kaarten van Gelderland, Dr. H.P. Deys: De kartografie van de Gelderse Vallei en Mevr. Drs. W.T. Resida: De kaartcollectie van het Rijksarchief Gelderland. Na de lunch wordt het kaartendepot van het Rijksarchief in Gelderland en de kaartcollectie van de Provinciale Topografisch-Historische Atlas (in beheer bij het Arnhems Historisch Museum en in depot bij het voormalige Burgerweeshuis) bezocht. Om half vier wordt in het Gemeentehuis van Arnhem het eerste exemplaar van de al eerder genoemde uitgave over de kaarten van de Veluwe steden aan de Burgemeester van Arnhem overhandigd. Naar inmiddels goede gewoonte besluiten we de dag met een drankje.

De lezingen worden gepresenteerd in het Huis der Provincie Gelderland, Markt 11, Arnhem. Het adres van het Rijksarchief Gelderland is Markt 1 en dat van het voormalige Burgerweeshuis Bovenbeekstraat 21. Het adres van het Gemeentehuis van Arnhem is Koningstraat 38.

Het Huis der Provincie Gelderland is vanaf het station lopend te bereiken in ca. 15. minuten. Openbaar vervoer is mogelijk

Kaart van Gelderland uit *Germania Inferior* van Pieter van den Keere (1617) (Coll. Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht; Foto: HES uitgevers, 't Goy - Houten).

met de stadsbus lijn 43, halte Broerenstraat. Er is (beperkte), betaalde gelegenheid tot parkeren in de omgeving (reden is dat de Arnhemse weekmarkt op vrijdagmorgen gehouden wordt).

Inschrijving voor deze dag in Arnhem is mogelijk door f 20,- (leden van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie f 15,-) over te maken op postgirorekening 1670043 t.n.v. M.M.Th.L. Hamelers te Maarssen. Als Uw inschrijfgeld ontvangen is, rekenen wij op Uw komst. U krijgt er dus geen nader bericht meer over. (Wilt U er a.u.b. op Uw giro-overschrijving bij zetten of U voornemens bent de presentatie van deel 8 over de Veluwe steden ook daadwerkelijk bij te wonen).

Cursus Geschiedenis van de Kartografie

Voor geïnteresseerden bestaat de mogelijkheid deel te nemen aan de cursus *Historische Kartografie*.

Doel: Inleiding in de geschiedenis van de kartografie met het streven de verscheidenheid van het vak tot uitdrukking te brengen. Daarbij worden aspecten behandeld die reiken van de cultuurhistorie tot de landschapskunde, van de zeevaart tot de kunst. De colleges gaan vergezeld van dia-series en uitgebreide tentoonstellingen, alsmede excursies naar belangrijke kaartenverzamelingen.

Tijd: Van 11 december 1997 tot en met 26 februari 1998, elke donderdagmiddag van 14.00 tot 17.00 uur.

Plaats: Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht, Kaartenzaal (522).

Docent: Prof. dr. G. Schilder.

Kosten: f 250,- (excl. excursies).

Aanmelding: Prof. dr. G. Schilder Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, tel. 030-2532051, b.g.g. 2534401. Fax 030-2540604.

Architectuurtentoonstelling Bouwmeesters van Amsterdam

Van 3 oktober t/m 30 november 1997 worden in het Gemeentearchief Amsterdam situatiekaarten en tekeningen getoond van vader Gerlof (1831-1897) en zoon Abraham (1857-1915) Salm. De samenstellers van de tentoonstelling hebben een keuze gemaakt uit een enorm, maar beslist niet alleen op Amsterdam betrekking hebbend, veelzijdig aanbod. Hun keuze omvat de volgende hoofdthema's: de villa's en woonhuizen, de bedrijfsgebouwen en de gebouwen met een culturele of nutsbestemming (onder andere Paradiso en het Aquariumgebouw van Artis). In een vierde thema wordt ingegaan op de opvattingen van beide architecten over hun werk en de plaats van de architectuur in de tweede helft van de negentiende eeuw. Ter gelegenheid van de tentoonstelling verschijnt een rijk geïllustreerd boek met verschillende artikelen over vader en zoon Salm en een oeuvrecatalogus.

De tentoonstelling wordt gehouden in het Gemeentearchief Amsterdam, Amsteldijk 67, 1074 HZ Amsterdam. Dagelijks (ook zaterdagen en zondagen) geopend van 11.00 - 17.00 uur. Toegangsprijs: f 5,-; Stadspas, Pas-65+, CJP, groepen vanaf 10 personen f 3,50.

Besprekingen

Leiden / samengesteld door S. Groenveld, R.C.J. van Maanen en W.E. Penning; met medewerking van P.J.M. de Baar; onder redactie van D. de Vries. - Lisse : Stichting Historische Stadsplattegronden, 1997. - Tekstdeel met ill. in z/w; 18 krtn. in 50 bl. in facsimile, waarvan 1 in kleur, tezamen in hardkartonnen map. - (Historische plattegronden van Nederlandse steden; 7). - Uitgegeven i.s.m. Canaletto, Alphen aan den Rijn. - ISBN 90 6469 716 7.

Met deze zevende uitgave in de reeks *Historische plattegronden van Nederlandse steden* heeft De Stichting Historische Stadsplattegronden zichzelf overtroffen. Het is zonder enige twijfel in wetenschappelijk opzicht het meest gedegen deel dat tot op heden verscheen. Lezers kunnen zich uren bezig houden met het tekstdeel en het bekijken van de achttien kaarten die in facsimile bijgevoegd werden. Wel vind ik het jammer dat de Stichting er voor kiest geen (verkleinde) reproductie met een gemonteerd overzicht van de meerbladige kaarten toe te voegen. Zou niet een ieder gediend zijn met het gemak van één overzichtsblad van de kaarten die nu op vier, vijf, acht en zelfs achttien afzonderlijke bladen gedrukt werden. Ik raad daarom elke tegenstander van een dergelijk overzichtsblad aan om, zonder knippen en plakken, want dat doe je niet in een facsimileuitgave, te pogen zich een totaalbeeld van kaart 9 in achttien bladen te vormen. Na enige vergeefse pogingen ga je belist overstag!

In het eerste deel geeft R.C.M. van Maanen een goed leesbaar algemeen overzicht van de ruimtelijke ontwikkeling van de stad. Hij koos ervoor dit te doen vanaf de vroegste geschiedenis tot aan het jaar 1896. Reden 1896 te kiezen was dat Leiden zich in dat jaar als gevolg van annexaties sterk vergrootte en er dus een nieuwe fase in de ruimtelijke ontwikkeling van de stad ingezet werd. In chronologisch afgebakende hoofdstukken en paragrafen wordt ten behoeve van het volgende deel een zinvolle inleiding gepresenteerd. Dit volgende deel, getiteld *Leiden in kaart: De ontwikkeling van de cartografie van de stad Leiden, vooral in gedrukte kaarten, verschenen tussen 1550 en 1900*, is voor de geschiedenis van de kartografie van groot belang. In het academisch studiejaar 1993-1994 werd aan de Universiteit van Leiden, onder supervisie van de historicus Professor S. Groenveld, een doctoraal werkcollege gegeven

waarin twaalf studenten elke een stukje van de Leidse kartografische koek onderzochten. Elke student kreeg de opdracht alle 'ins en outs' van één, of enkele belangrijke, kaart(en) van Leiden te onderzoeken. De één kreeg een kaart van Pieter Sluiter uit 1550, een ander enkele kaarten van Hans Liefcrinck uit de periode 1574-1580, enz. Zij moesten banden met primaire bronnen leggen en kregen de opdracht wetenschappelijk verantwoorde conclusies te trekken. Ik denk dat het hele project door de begeleiders aanvankelijk als een gokje gezien werd. De gok bleek een gouden greep te zijn en heeft een resultaat waarmee ze voor de dag kunnen komen. Wel vermoed ik dat het de coördinator van dit hoofdstuk, Groenveld, vermoedelijk in samenwerking met de eindredacteur De Vries, de nodige hoofdbrekens gekost zal hebben om de verslagen van de onderzoekende studenten tot één doorlopend verhaal om te smeden, maar ook dat is wonderwel goed gelukt.

Het onderzoek van de twaalf studenten blijkt vele nieuwe historisch kartografische interessante inzichten opgeleverd te hebben. Persoonlijk spreken mij de 'negentiende-eeuwse hoofdstukken' 14 (over de Atlas van Salomon van der Pauw uit 1825), 15 (de kaarten van Willem Jacob van Campen uit 1845 en 1850) en 17 (de 'annexatie' en H.L.A. van Campen) het meest aan. Mijn favoriet is echter hoofdstuk 16 waarvoor het onderzoek gedaan werd door de dames H.B. van der Weel en M.Th. Crommelin. Hun onderwerp waren de medisch-topografische kaarten uit de periode 1833 tot 1883. Van de Amsterdamse kartografie (mij wat beter bekend dan de Leidse) ken ik alleen een cholera-kaart; hoe verrassend is het dan een paragraaf over roodvonk- en typhuskaarten aan te treffen. Door hoofdstuk 16 te lezen raak je ervan doordrongen dat de besmettelijke ziekten vele slachtoffers eisten, waartegen de medische stand in feite niet veel meer kon doen dan de ziekte- en/of sterfgevallen in kaart te laten brengen en die, gelukkig voor ons kaartminnaars, weer bewaard gebleven zijn.

In het laatste deel wordt een kartobibliografie gepresenteerd die samengesteld werd door W.E. Penning. Na een inleidende verantwoording, nam hij een opsomming van werken waarin de kaarten van Leiden gepubliceerd werden, een opsomming van bibliografische bronnen en een van de geraadpleegde collecties. Daarna volgt paragraaf vijf, een mijns inziens wat overbodig chronologisch lijstje getiteld 'Overzicht van

de beschreven kaarten'. Hierin worden een extreem verkorte titelbeschrijving van in totaal 57 items gepresenteerd. Waarom overbodig? Omdat in de direct daarna volgende kartobibliografie de kaarten volgens dezelfde chronologie geordend zijn en er in de index op het eind van het boek weer directe verwijzing naar de kaarten te vinden is. De kaarten zijn volgens de ISBD-regels beschreven. Het zijn echter niet alleen deze beschrijvingen die Pennings werk waardevol maken. Ze zijn dit met name vanwege de (soms zeer) uitgebreide annotaties die de beschrijvingen vergezellen.

Mijn conclusie is dat dit Leidse deel in de reeks die De Stichting Historische Stadsplattegronden uitgeeft en waarvan het eerste exemplaar op 2 april 1997 in het Gemeentearchief Leiden aan burgemeester C.H. Goekoop van de sleutelstad aangeboden werd, zeer waardevolle aanvullingen biedt op het gebied van de geschiedenis van de stadskartografie. En, hoewel de Leidse kartografie in deze uitgave natuurlijk centraal staat, zullen niet alleen Leidenaren, maar ook de liefhebbers van de meer algemene stadskartografie er aantrekkelijke stukken in aantreffen. Wat mij betreft een aanrader dus.

Marc Hameleers

Haarlem / samengesteld door M.H.G. Clement-Van Alkemade, B.M.J. Speet, A.G. van der Steur; onder redactie van A.J. Kolker [e.a.]. - Lisse; Stichting Historische Stadsplattegronden, 1993. - 125 p. en 15, deels meerbladige, facs. krtn. in z/w, 2 in kl., tezamen in map. - (Historische plattegronden van Nederlandse steden; 6). - Uitgegeven i.s.m. Uitgeverij "Canaletto" te Alphen aan den Rijn. - ISBN 90 6469 672 1.

Met enige regelmaat verschijnen de grote delen in de reeks van de historische plattegronden van Nederlandse steden. Enige jaren geleden, in het voor de Haarlemse kartografie zo belangrijke jaar 1993, werd deze stad geëerd met een eigen atlas. Hoewel sindsdien alweer nieuwe gebieden kartografisch zijn ontgonnen nu toch nog een terugblik op deze atlas.

Het atlasproject van de Stichting Historische Plattegronden is uniek. Niet zozeer als bundeling van historisch kaartmateriaal maar wel in de opzet van het totale project. Uniek is het vooral omdat alle beschikbare gedrukte kaarten van een stad of gebied bijeen worden gebracht en in facsimile worden uitgegeven, voorzien van een uitvoerige beschrijving in de kartobibliografie. In deze opzet liggen in mijn opinie ook gelijk een aantal praktische nadelen, waarover later meer. Het Haarlemse project bracht, zoals in de inleiding al te lezen is, de verspreide kennis over het Haarlemse bij elkaar. Met uitzondering van de erin genoemde vier studies over de stedenbouw ontbrak eigenlijk een overzicht van de ruimtelijke ontwikkeling in visuele zin; de atlas maakt hier een einde aan. Nu was er zo'n 14 jaar eerder al een atlas voor Haarlem verschenen, een werk genoemd als één van de vier hoofdwerken. Deze atlas in de serie *Historische Stedenatlas van Nederland* was onderdeel van een internationaal project waarbinnen in andere landen nog steeds nieuwe delen verschijnen. Deze delen zijn totaal anders van opzet en kunnen (en mogen) dan ook niet met de door de stichting uitgebrachte delen worden vergeleken. Het Delftse project was een vooral technische aangelegenheid waarbij een aantal kaarten ten behoeve van het vergelijkend stads onderzoek naast elkaar werd gezet. Een van de belangrijke onderdelen was dat de kaarten op gelijke schaal werden gebracht zodat ze pasten onder een op folie afgedrukt kadastraal plan uit het begin van de negentiende eeuw. Een uitstekend instrument voor de vergelijking en analyse van stedenbouwkundige veranderingen. Helaas verschenen in deze serie slechts enkele steden voor het project tot stilstand kwam.

De serie *Historische Plattegronden van Nederlandse Steden* streeft een ander doel na, namelijk een zo volledig mogelijk beeld geven van de gedrukte kaarten van een stad of gebied. De kartobibliografie is in dit kader dan ook een belangrijk onderdeel, de herkomst- en oorsprongskritiek, het wie, waar en wanneer neemt dan ook een belangrijke plaats in in de atlas. Of daarbij een opmerking over het jonge karakter van de historische kartografie werkelijk als excuus moet gelden lijkt me in een dergelijke inleiding overbodig. Dat alleen de gedrukte kaarten in de atlas kunnen worden opgenomen lijken veel auteurs te zien als een beperking. De stichting heeft al een belangrijke concessie gedaan door het opnemen van de beschik-

bare kaarten van Jacob van Deventer, een kaart die nog steeds (en terecht) wordt gezien als belangrijk uitgangspunt voor het stadstopografisch onderzoek. Een andere manier om deze 'beperking' van de atlas ongedaan te maken is gevonden in het opnemen van manuscriptkaarten in het tekstdeel van de atlas, bijvoorbeeld in de beschrijving van de stedenbouwkundige ontwikkeling of het deel over de belangrijkste kaarten van de omstreken. Een nadeel in het gebruik van de atlassen voor het stadstopografisch onderzoek is het ontbreken van een vaste schaal bij het afdrukken van de kaarten, zoals dat in de Delftse serie wel het geval was. Dit nadeel in het gebruik kan ook worden gezien als een voordeel omdat de documenten zo historisch correct mogelijk en op hun oorspronkelijke schaal worden afgebeeld.

Behalve dit soort 'nadelen', die natuurlijk nog aangevuld kunnen worden met opmerkingen over formaat en prijs, zijn er belangrijke voordelen. Het vrijwel complete overzicht, de hoge kwaliteit van het bibliografisch- en stedenbouwkundig deel en de kwaliteit en de wijze waarop de kaarten zijn gereproduceerd zijn daar nog maar enkele voorbeelden van. Inhoudelijk is er op het deel "Haarlem" maar weinig aan te merken. De teksten die aan het kaartendeel vooraf gaan zijn duidelijk en overzichtelijk van opbouw, hoewel daaruit de accenten die schrijver legt in de historische ontwikkeling wel erg duidelijk naar voren komen. De periode tot 1580 krijgt erg veel aandacht terwijl juist de periode daarna, waar het kaartbeeld zo'n belangrijke bron kan vormen voor de ruimtelijke ontwikkeling, met een hinkstap-sprong techniek wordt beschreven. Natuurlijk komen veel van de gegevens over deze periode juist aan de orde in het kaartendeel, maar de tekst is hierdoor wat onevenwichtig van opbouw. Ook de sociaal-economische geschiedenis waarover juist voor een stad als Haarlem zoveel bekend is, is sterk onderbelicht gebleven. De grote aandacht van de sociaal-economisch historici die er in de afgelopen decennia, juist voor steden als Haarlem, is geweest is eigenlijk alleen maar terug te vinden in de paragraaf over de economische positie van Haarlem aan het einde van de dertiende eeuw. Dit terwijl een dergelijk verhaal zeker ook een weerspiegeling heeft gehad in de kartografie.

De wederopbouw van Haarlem, die betrekking heeft op de zeventiende eeuw, is eigenlijk bijna volledig naar de kaartbeschrijvingen verbannen. De verschillende plannen van uitleg, zo duidelijk aanwezig op de tentoonstelling in de Haarlemse Vleeshal die tegelijkertijd met het verschijnen van dit atlasdeel werd gehouden, zijn gereduceerd tot één enkele regel waarin de auteur opmerkt dat de plattegronden van Saenredam (1628) en Wils (1648) laten zien hoe zuinig men met de beschikbare ruimte is omgesprongen. Het verschil van twintig jaar tussen deze beide plattegronden lijkt hierbij niet van enig belang. Zoals al eerder is opgemerkt worden deze hiaten goedge maakt in de beschrijvingen van de gereproduceerde plattegronden, hoewel ook hier de manuscriptkaarten te weinig aandacht krijgen.

Een andere uitbreiding van het materiaal zou gezocht kunnen worden in een uitbreiding van de informatie over de kartografen. Nu is deze slechts toegespitst op het werk dat zij hebben verricht voor de betreffende stad. Dat een aantal van deze mensen tegelijkertijd ook in andere steden actief waren blijkt alleen maar als de verschillende delen van de atlas naast elkaar worden gelegd. Een grotere aandacht voor de in de atlassen al aanwezige vergelijkingsaspecten van de historische kartografie zou een extra waarde aan deze werken kunnen toevoegen.

Nu is de atlas in opzet een compilatie van al beschikbare gegevens over een stad en niet een plek voor de presentatie van nieuwe onderzoeksresultaten. De atlas als samenvatting van dat wat er ruimtelijk over de stad bekend is, dat is ook de waarde van het tekstdeel in de atlas van Haarlem. Nu lijkt dit misschien een negatief oordeel over de atlas, het werk zou immers geen nieuwe informatie bevatten, dat is zeker niet de bedoeling. De koppeling met het kaartendeel, zowel het grafische- als het bibliografische deel, geeft de tekst een extra dimensie. Dat het tekstdeel steeds meer aandacht lijkt op te eisen moet slechts als een positieve bijkomstigheid worden beschouwd bij het unieke concept van de atlassen.

Drs. Elwin A. Koster

ASHER Rare Books

**FINE & RARE BOOKS
EARLY VOYAGES - TRAVELS
CARTOGRAPHY - ATLASES
NAVIGATION - MAPS**

Available and free on request:

Catalogue 26 - Rare and Important Books and Atlases

To be published:

Catalogue 27 - Atlases, Books, Maps and Prints

a division of A. Asher & Co. b.v.

Visiting address: Zeeweg 264, NL-1971 HJ IJmuiden, The Netherlands
Correspondence: P.O. Box 258, NL-1970 AG IJmuiden, The Netherlands
Telephone: +31 (0)255 523839 Facsimile +31 (0)255 510352
E-mail: Asher@Euronet.nl

antiquariaat

DE RIJZENDE ZON

Poststraat 8, 5038 DH Tilburg

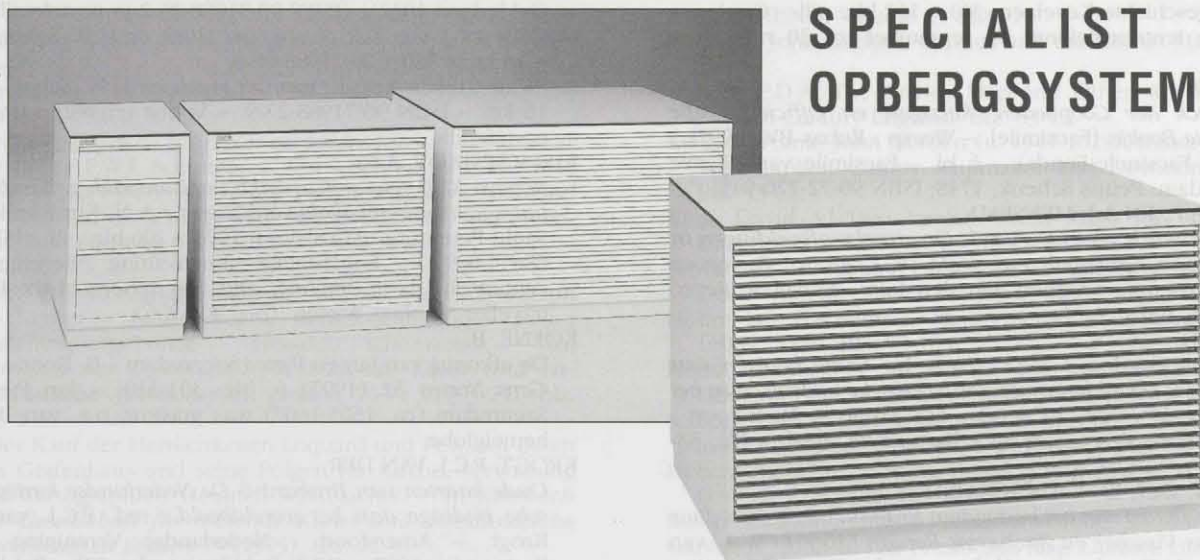
Tel.: 013-5360337

Fax: 013-5361450

Geopend: dinsdag t/m zaterdag 12-17 uur

**Brabantica
Scandinavica
Nabije Oosten
Verre Oosten
Niet-westerse Boeken
Reizen
Anthropologie
Speciaal voor atlassen 1840-1940
cat. 39: Scandinavica-Arctica**

SPECIALIST IN OPBERGSYSTEMEN

Croon BV

Industrieweg 38, P.O. Box 151, 3640 AD Mijdrecht
(The Netherlands)

Afdeling verkoop: tel. nr. 0297 - 231919

fax. nr. 0297 - 231910

Croon is als fabrikant gespecialiseerd in de productie van metalen geëpoxeerde ladenkasten die in vele maatvoeringen leverbaar zijn. Door deze volledige epoxy coating worden kostbaarheden niet aangetast.

Met name de zogenaamde HO ladenkasten zijn geschikt voor de berging van kaarten etc. en leverbaar vanaf een nuttig formaat van 35 x 62 cm tot en met 155 x 115 cm, nuttige hoogte 15 mm.

Vraag vrijblijvend inlichtingen bij de fabriek te Mijdrecht.

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, fax (015) 212 6063, e-mail: P.vanderKrogt@frw.ruu.nl

ARNOULD, M.-A.

Jacques Desurhon, Ingénieur des cartes au service de Charles Quint et son Oeuvre Géographique / M.-A. Arnould. - In: *Les Pays-Bas Bourguignons: Histoire et Institutions: Mélanges André Uytendaele* / J.-M. Duvosquel, J. Nazet et A. Vanrie (red.). - Bruxelles-Brussel, 1996. - Blz. 41-55. - Jacques (de) Surhon (overl. 1557) vervaardigde kaarten van Henegouwen, Saint-Hubert, Luxemburg, Peru en Artois.

DIJK, P.J.J. VAN

Vestingbouw overzee: militaire architectuur van Manhattan tot Korea / onder red. van P.J.J. van Dijk ... [et al.]. - Utrecht: Stichting Menno van Coehoorn; [et al.], cop. 1996. - (Vestingbouwkundige bijdragen; 4). - ISBN 90-6011-980-0. - Beschrijving van verdedigingswerken met een Nederlands verleden, met foto's, kaarten en plattegronden.

FOSSA EUGENIANA

Fossa Eugeniana: Weltgeschichte in der Region / Wolfgang Dassel und Robert Plötz (red.). - Kevelaer: Niederrheinischen Museums für Volkskunde und Kulturgeschichte Kevelaer, [1997]. - (Führer des Niederrheinischen Museums für Volkskunde und Kulturgeschichte Kevelaer; 36). - 162 blz.: ill. - Catalogus van de tentoonstelling, 14 september tot 30 november 1997.

GEBRUYCK

Gebruyck der Cooplieden, Reizigers en Officieren ofte Memorie Boekje. [Facsimile]. - Weesp: Robas BV, [1997]. - (Robas Facsimile-Fonds). - 6 bl. - Facsimile van uitgave Amsterdam: Petrus Schenk, 1748; ISBN 90-72-770-943.

GEVERS, A.J., EN A.J. MENSEMA

Een schatkaart voor Overijssel: Overijsselse afbeeldingen in de Thesaurus Philopoliticus, 1623-1631 / Jhr. A.J. Gevers en A.J. Mensema. - Alphen aan den Rijn: Canaletto/Repro Holland, 1997.

HAGA, M.D.

De Atlas Gordon / M.D. Haga. In: *Oude kaarten van Brabant & De Nederlandse kartografische bijdrage aan het wereldbeeld* / red. P.C.J. van der Krogt. - Amersfoort: Nederlandse Vereniging voor Kartografie, 1997. - Blz. 53-63.

HAM, W.A. VAN, EN L. DANCKAERT

De wandkaart van het hertogdom Brabant uitgegeven door Nicolaas Visscher en Zacharias Roman (1656) / W.A. van Ham en L. Danckaert. - Alphen aan den Rijn: Canaletto; [et al.], 1997. - ISBN 90-6469-714-0 (Canaletto Alphen aan den Rijn); ISBN 90-6186-800-9 (Universitaire Pers Leuven). - Facsimile van: Ducatus Brabantiae novissima descriptio.

HAMELEERS, M.

Collectieverbetetering door ruiling: mag een doublet geruild worden tegen een niet in de literatuur bekende kaart van Amsterdam? / Marc Hamelers. - In: *Nieuwsbrief van de Vereniging De Topografisch Historische Atlas* 2 (1997) 2, blz. 4-8.

HEIJDEN, H.A.M. VAN DER

Brabant als bron van Nederlandse kartografie / H.A.M. van der Heijden. - In: *Oude kaarten van Brabant & De*

Nederlandse kartografische bijdrage aan het wereldbeeld / red. P.C.J. van der Krogt. - Amersfoort: Nederlandse Vereniging voor Kartografie, 1997. - Blz. 7-14.

HOUTZAGER, H.L.

De 'divisiechroniek' en zijn voor het eerst in Nederland gedrukte wereldkaart / H.L. Houtzager. - In: *Scientiarum historia* 22 (1996), blz. 81-86.

IBELING, B.

De Hollandse paardenmarkten van de heer Van Wassenaer: de drie V's (1554-1610) / Bart Ibeling. - In: *Historisch Tijdschrift Holland* 29 (1997) 2, blz. 91-106. - Bevat paragraaf Cartografisch bewijs voor de omvang van het tolvrije gebied, waarin twee manuscriptkaarten van dit tolvrije gebied (westelijk Holland) besproken worden, beide zijn kopieën van een kaart uit ca. 1565, resp. uit 1625 (archief van de heren van Katwijk en Wassenaar, Algemeen Rijksarchief), en eind 18de of begin 19de eeuw (Gemeentearchief Leiden).

KADASTRALE ATLAS

Kadastrale Atlas Gelderland 1832. - Velp: Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland.

--- *Apeldoorn: tekst en kadastrale gegevens* / J. van Eck, K. van der Hoek, C.J.C.W.H. Arnold. - 1997. - (Kadastrale Atlas Gelderland 1832). - ISBN 90-71988-25-2 in portefeuille.

--- *Voorst* / J. van Eck, K. van der Hoek en H.W. Schut. - Ill. + 18 krt. - ISBN 90-71988-26-0.

--- *Wilp* / J. van Eck, K. van der Hoek en H.W. Schut. - Ill. + 16 krt. - ISBN 90-71988-27-9. - Voorst en Wilp samen in portefeuille.

KIRPICHNIKOV, A.N.

Rossiya XVII veka v risunkakh i opisaniyakh gollandskogo puteshestvennika Nikolaasa Vitsena / A.N. Kirpichnikov. - Sankt-Peterburg: AO Slaviya, 1995. - 206 blz.: ill. - ISBN 5-88654-009-1. - Engelstalige samenvatting: "Seventeenth-century Russia in drawings and descriptions of the Dutch traveller Nicolaas Witsen" (blz. 202-206).

KOENE, B.

De afkomst van Jan en Pieter Saenredam / B. Koene. - In: *Gens Nostra* 52 (1997) 6, blz. 301-310. - Jan Pietersz. Saenredam (ca. 1565-1607) was graveur, o.a. van Blaeus hemelglobe.

KROGT, P.C.J. VAN DER

Oude kaarten van Brabant & De Nederlandse kartografische bijdrage aan het wereldbeeld / red. P.C.J. van der Krogt. - Amersfoort: Nederlandse Vereniging voor Kartografie, 1997. - (NVK Publikatiereeks; 22). - Publikatie van de lezingen gehouden op de studiedagen van de NVK-werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie op 3 mei 1996 in het Rijksarchief in Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch en op 25 oktober 1996 in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

MENTINK, G.J.

Kaart nummer 1 uit het kaartboek van de landerijen van de Commanderie van Sint Jan te Ingen uit 1646 / G.J. Mentink. - Elst: Polderdistrict Betuwe, 1996. - ISBN 90-803377-1-4. - Facsimile-uitgave met afzonderlijke toelichting (19 pp.).

MOREE, P.J.

- Paskaarten, Paaseiland en Papoea's: Een expositie in de Koninklijke Bibliotheek over vier eeuwen Nederlandse ontdekkingen en reisverslagen / P.J. Morée. – In: *Oude kaarten van Brabant & De Nederlandse kartografische bijdrage aan het wereldbeeld* / red. P.C.J. van der Krogt. – Amersfoort : Nederlandse Vereniging voor Kartografie, 1997. – Blz. 47-49.
- NIEUWE**
Nieuwe en zeer nette Atlas van Zuyd-Holland, 't Sticht van Utrecht, en een gedeelte van Gelderland : [Facsimile]. – Weesp : Robas BV, [1997]. – (Robas Facsimile-Fonds). – ISBN 90-72-770-846. – Facsimile van uitgave Amsterdam: Reinier en Josua Ottens, [1725-50]; Koeman *Atlantes Neerlandici*, Ott 11A.
- ORMELING JR., F.J.**
 De panoramakaarten van Heinrich C. Berann / F.J. Ormeling Jr. – In: *Kartografisch Tijdschrift* 23 (1997) 1, blz. 19-24.
- ORMELING SR., F.J.**
 De rol van het KNAG bij de openlegging van Tropisch Nederland / F.J. Ormeling Sr. – In: *Oude kaarten van Brabant & De Nederlandse kartografische bijdrage aan het wereldbeeld*, red. P.C.J. van der Krogt. – Amersfoort : Nederlandse Vereniging voor Kartografie, 1997. – Blz. 41-45.
- POS, A.**
 Jan Huygen van Linschoten als taalpionier / Arie Pos. – In: *Onze Taal* 66 (1997) 9, blz. 219-221. – Over het taalgebruik in het *Itinerario*. Noot: Arie Pos voltooide onlangs een vertaling van Linschotens *Itinerario* in het Portugees.
- POST, A.H.**
De ontwikkeling van Het Groene Hart in kaart 1560-beden / Bert Post ; eindredactie P.J. Verkruyse. – Noorden : Uitgeverij Bert Post, 1997. – VI blz. tekst + 15 bl. facsimiles. – ISBN 90-70376-17-2.
- RAA, F. TE**
 De kaartenverzameling van het Rijksarchief in Noord-Brabant / Fineke te Raa. – In: *Oude kaarten van Brabant & De Nederlandse kartografische bijdrage aan het wereldbeeld* / red. P.C.J. van der Krogt. – Amersfoort : Nederlandse Vereniging voor Kartografie, 1997. – Blz. 15-19.
- SCHILDER, G.**
 De Nederlandse bijdrage aan de exploratie van de wereld tot 1700 / Günter Schilder. – In: *Oude kaarten van Brabant & De Nederlandse kartografische bijdrage aan het wereldbeeld*, red. P.C.J. van der Krogt. – Amersfoort : Nederlandse Vereniging voor Kartografie, 1997. – Blz. 21-39.
- SCHOLTEN, F.W.J.**
De hydrografische kaart van het polderdistrict Over-Betuwe uit 1871 / F.W.J. Scholten. – Elst : Polderdistrict Betuwe, 1996. – ISBN 90-803377-2-2. – Facsimile-uitgave verkleind tot 70% van de ware grootte (8 kaartbladen), met afzonderlijke toelichting (6 blz.).
- SCHUMACHER, H.**
 Ubbo Emmius: Trigonometrie, Topographie und Kartographie – unter besonderer Berücksichtigung neuer Forschungsergebnisse / Heinrich Schumacher. – In: *Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden* 73-74 (1993-94), blz. 115-149.
 — Der Kauf der Herrlichkeiten Loquard und Pewsum durch das Grafenhaus und seine Folgen für Kirche, Verwaltung und Kartographie / Heinrich Schumacher. – In: *Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden* 75 (1995), blz. 22-31.
 — Der Nachstich (tlw.) der Emmius-Karte durch den Verlag Hondius; Die Herausgabe der Hondius-Karte durch den Verlag Blaeu; Der Nachstich der Hondius-Karte durch den Verlag Janssonius / Heinrich Schumacher und Reiner Sonntag. – In: *Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden* 73-74 (1993-94), blz. 150-159, 160-164 & 165-170.
- VENETIEN, J. VAN.**
 Een Beverwijkse landmeter en een kaart van Egmond aan Zee, die om meer dan één reden belangwekkend is / J. van Venetien. – In: *Historisch Genootschap Midden-Kennemerland, Museum Kennemerland : Ledenbulletin* 21 (juni 1997), blz. 37-42. – Betreft Johannes Rollerius (1676-

- 1729) en zijn plattegrond van Egmond aan Zee uit 1719.
- VRIES, D. DE**
Uit de kaartenwinkel van de VOC: Catalogus van zeekaarten van de Verenigde Oostindische Compagnie in de Collectie Bodel Nijenhuis / Dirk de Vries. – Alphen aan den Rijn : Canaletto; i.s.m. Universiteitsbibliotheek Leiden, 1996. – 64 blz., ill. – ISBN 9064-69-710-8.
- WERNER, J.**
 De kaarten- en atlascollectie van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam / Jan Werner. – In: *Oude kaarten van Brabant & De Nederlandse kartografische bijdrage aan het wereldbeeld* / red. P.C.J. van der Krogt. – Amersfoort : Nederlandse Vereniging voor Kartografie, 1997. – Blz. 63-82.
- WÜTHRICH, L.H.**
Das druckgeographische Werk von Matthaeus Merian d. Ae. 4 : Die großen Buchpublikationen : Die Topographien / Lucas Heinrich Wüthrich. – Hamburg : Hoffman und Campe, 1996. XXI, 767 blz. ; [120 blz. ill.] – ISBN 3-455-08522-9. – Bibliografisch overzicht van Merians Topographia, o.a. de *Topographia Germaniae Inferioris* uit 1654.
- Inhoud historisch-kartografische tijdschriften**
- CARTOGRAPHICA HELVETICA** 16 (Juli 1997)
 Voor samenvattingen zie:
<http://www.stub.unibe.ch/dach/ch/ch/ch-index.html>
 Rickenbacher, Martin. Vom Wachsen und Schrumpfen der Berge - Die Geschichte der Höhenkote des Mönchs. Blz. 3-12.
 Wyder-Leemann, Elisabeth und Samuel. Planaufnahmen um die Stadt Zürich an der Wende vom Ancien Régime zum modernen Stadt. Blz. 13-21.
 Klöti, Thomas. Das Probeblatt zum "Atlas Suisse" (1796). Blz. 23-30.
 Meurer, Peter H. Eine Rechnung für eine Kartenlieferung des Hauses Fugger an Alonso de Santa Cruz von 1546. Blz. 31-38.
 Sieber-Lehmann, Claudius. Albrecht von Bonstettens geographische Darstellung der Schweiz. Blz. 39-46.
- IMAGO MUNDI** Volume 49 (1997)
 Williams, John. Isidore, Orosius and the Beatus Map. Blz. 7-32.
 Harvey, P.D.A. The Sawley Map and Other World Maps in Twelfth-Century England. Blz. 33-42.
 Kitchen, Frank. John Norden (c. 1547-1625): Estate Surveyor, Topographer, County Mapmaker and Devotional Writer. Blz. 43-61.
 King, David A. Two Iranian World Maps for Finding the Direction and Distance to Mecca. Blz. 62-82.
 Kawamura, Hirodata. A Papier-Mâché Relief Map: The 'Bocho-Dozu' from the Edo Era in Japan. Blz. 83-89.
 Mokre, Jan. The Environs Map: Vienna and Its Surroundings c. 1600-c. 1850. Blz. 90-103.
 Heinz, Markus. A Programme for Map Publishing: The Homann Firm in the Eighteenth Century. Blz. 104-115.
 Schlögl, Daniel. Cartography in the Service of Reform Policy in Late Absolutist Bavaria, c. 1750-1777. Blz. 116-128.
 Liebenberg, Elri. Mapping British South Africa: The Case of G.S.G.S. 2230. Blz. 129-142.
 Robinson, Arthur H. The President's Globe. Blz. 143-152.
 Garver, Jr., John B. The President's Map Cabinet. Blz. 153-157.
 Board, Christopher, and Catherine Delano Smith. The Prime Minister's Globe and Map Cabinet. Blz. 157-159.
- IMCOS JOURNAL** No. 69 (Summer 1997)
 Dahl, Edward H. The Rare Map Trade Today: The Institutional Collector. Blz. 5-17.
 Scott, Valerie G. One of my Favorite Maps. [Cruchley's road and railway map of the county of Hertford]. Blz. 17-21.
 Smith, David. John Heywood and Others. Blz. 23-30.
 Shirley, Rodney. Unusual Cromwellian Map of the British Isles. Blz. 31-33.
- IMCOS JOURNAL** No. 70 (Autumn 1997)
 Smith, David. Cassell and Company, 1848-c. 1890. Blz. 7-17.

Dreyer-Eimbcke, Oswald. Two Cartographers who made Mapping History in Gotha: Heinrich Berghaus and August Petermann. Blz. 19-27.

MERCATOR'S WORLD vol. 2, no. 4 (July/August 1997)

Zie ook: <http://www.mercatormag.com/toc2.4.htm>

Nebenzahl, Kenneth, & Alfredo Pinheiro Marques. Moreira's Manuscript: A Newly Discovered Portuguese Map of the World Made in Japan. Blz. 18-23.

Pflederer, Richard. The Portuguese Century: The Magnificent Colonial Maps of Fernão Vaz Dourado. Blz. 24-28.

Harbert, William. Catching the (Continental) Drift. Blz. 30-34.

Murray, Jeffrey S. Going for Gold: Misleading maps lured prospectors to the Klondike. Blz. 36-42.

Doty, R.G. Counterfeit Currency. Blz. 46-49.

Venti, Carmela. Maps, Metaphor, and Memory: Anthropomorphic Cartography. Blz. 50-53.

Turim, Gayle. Out of the Atlas and onto the Ordinary: Map Ephemera Make Inroads into Collectors' Hearts. Blz. 54-59.

MERCATOR'S WORLD vol. 2, no. 5 (September/October 1997)

Whitfield, Peter. The Topography of the Sky. Blz. 18-24.

Carroll, Angus. The voyage that shook the world [Beagle]. Blz. 26-33.

Brooks, Cheri. Bridge to the past: Maps depict the Philippines' place in history. Blz. 34-41.

Török, Zsolt. Desert Love: László Almásy, the real 'English patient'. Blz. 42-47.

Wolf, Eric. A bibliographic excursion: A cartographic reference list for the beginning collector. Blz. 48-53.

Stillwell, H. Daniel. Global distortion. Blz. 54-59.

Clancy, Robert and Christine. A vintage map. Blz. 60-61.

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 2516010

Conservering van kaarten met behoud van authenticiteit

Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk

Tentoonstellingsgereed maken van kaarten voor opstellingen

Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de kaartenverzameling

Restauratie van atlassen, reisverslagen en dergelijke

Create your own MAP AUCTION

MONTHLY INTERNETAUCTION OF OLD BOOKS,
MAPS & WORKS ON PAPER

Closings on Nov 25, Dec 23, Jan 27, Feb 24

www.EworldAuction.com

PAULUS SWAEN

OLD MAPS INTERNET
AUCTION MARCH 17 - NOVEMBER 3

www.swaen.com

TEL+31 (495) 599050 - FAX +31 (495) 599051

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. H. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 6231476

Old and Rare maps. West Indiana

Restauratie atelier **STERKEN**

Restauratie en
 conservering van

PRENTEN
 KAARTEN
 ATLASSEN

tevens
 passe-partout
 snij services

De Cloese 7-9, 7339 CM Ugchelen
 (Apeldoorn)

Telefoon: 055-5423147

Fax: 055-5430614

Mobiel: 06-53939353

E-mail: sterrest@pi.net

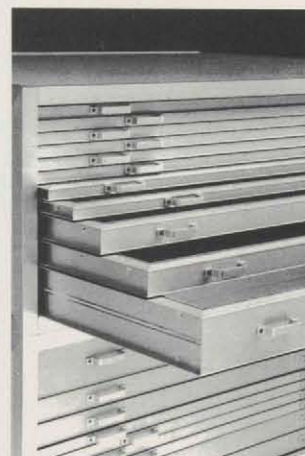

JEZET INTERNATIONAL Bvba CONSERVATION ENGINEERS

"PLANORAMA"®

Archiefkasten en - modules.
 Onderhoudsvrij aluminium.
 Diverse hoogtes van laden.
 Bodemplaat naar keuze.

Verkoopadres:

SIMBA ALUMINIUM B.V. - Postbus 235 - 4730 AE OUDENBOSCH
 Telefoon 0165-320242/44 - Fax 0165-320262

Voor iedere historicus, kartograaf en antiquaar twee onmisbare naslagwerken

The Atlas Blaeu-Van der Hem of the Austrian National Library

Redactiecommissie: Günter Schilder, Bernard Aikema en
Peter van der Krogt.

Geïllustreerde en geannoteerde catalogus. 5 delen. 28 x 20
cm. Gebonden in linnen. Per deel c. 500 afbeeldingen in
zwart-wit en 16 in kleur. ISBN (set) 90 6194 258 6
Complete catalogus van een van de grootste en mooiste
verzamelatlassen, samengesteld door Laurens van der Hem
(1621-1678) en thans in de Österreichische
Nationalbibliothek in Wenen.

De vijfdelige catalogus bevat afbeeldingen van alle bladen
in de atlas, met kartografische en kunsthistorische
beschrijvingen door Peter van der Krogt en Erlend de
Groot:

- I. Spain, Portugal and France (vols 1-8). ISBN 90 6194 278 0.
Verschenen in 1996
- II. Italy, Switzerland and the Netherlands (vols 9-17)
- III. British Isles, northern and eastern Europe (vols 18-24)
- IV. German Empire, Hungary and Greece, including Asia Minor
(vols 25-34)
- V. Africa, Asia and America with the so-called secret atlas of
the VOC (vols 35-46)

Prijs per deel: Hfl. 950,- (excl. BTW)

U tekent in op de gehele serie.

Koeman's Atlantes Neerlandici New and completely revised, illustrated edition

Edited by Peter van der Krogt.

Bibliografie van atlassen, gepubliceerd in de Nederlanden
tot en met de 20ste eeuw. Alle gegraveerde titelpagina's en
foliokaarten worden afgebeeld. Elk deel wordt voorzien
van registers op kaart- en atlastitels en op persoonsnamen.
10 delen 23 x 31 cm. Gebonden in linnen.

ISBN(set) 90 6194 248 9.

Elk van de tien geplande delen bevat de bibliografie van
een afgeronde groep atlassen:

- I. De Mercator-Hondius-Janssonius-atlassen.
ISBN 90 6194 268 3 - Met ca. 1000 afbeeldingen, ca. 650 blz.
Publicatie in 1997
- II. De Blaeu atlassen
- III. Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum en andere atlassen uit
de 16de en 17de eeuw
- IV. De Stedenboeken
- V. De samengestelde atlassen van Visscher, De Wit e.d.
- VI. Achttiende-eeuwse atlassen
- VII. Zeemansgidsen tot ca 1650
- VIII. Zeemansgidsen en zee-atlassen
- IX. De atlassen van de Van Keulens
- X. Negentiende- en twintigste-eeuwse atlassen

Deel I: intekenprijs Hfl. 595,-; na verschijning Hfl. 750,-
(excl. BTW)

U tekent in op de gehele serie.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.

Fondscatalogus wordt op aanvraag toegezonden en is ook te vinden op internet: <http://www.forum-hes.nl/hes.htm>.

H&S

HES Uitgevers BV
't Goy-Houten (Utr.)
Tel. (030) 601 1955
Fax (030) 601 1813
Email: Hesselink@forum-hes.nl

<http://www.forum-hes.nl/>